

Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı

Dr. Ömer ÇELİK*

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen belli başlı kavramları ilmî usullerle inceleyip bir takım neticelere varma, son dönemlerde daha belirgin bir tarzda kendini gösteren "Konulu Tefsir Metodu"yla yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan bir kavram, geçtiği her yerde aynı mânâyı ifade etmemekte; bazan farklı mânâları anlatmak üzere zikredilmektedir. Dolayısıyla ele alınan kavramın, Kur'ân terminolojisinde hangi anlamları ihtiva ettiğini ortaya koyabilmek için o kavramın geçtiği bütün âyetleri tespit edip, o âyetler içinde taşıdığı mânâların incelenmesi gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı temel kavramlar vardır. Allah, resûl, âhîret, din, iman, amel, ibâdet, salât, zekât, küfür, nifak, kavramları bunlara örnek verilebilir. Bunlar arasında Kur'ân-ı Kerîm'de kırk üç yerde zikredilmekte olan "nûr" kavramı da¹ önemli bir kavram olarak temâyüz etmektedir. Zira Kur'ân'da Allah Teâlâ, Peygamberimiz, bizzat Kur'ân'ın kendisi, iman, İslâm, hidâyet gibi en önemli varlıklar "nûr" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu çalışmamızla biz, nûr kavramını Kur'ân-ı Kerîm'in anlatmak istediği şekilde takdim etmeye çalışacağız.

* MÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı araştırma görevlisi

¹ bk. M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfrehres*, "nûr" md.

I. "NÛR" KAVRAMI

A. Nûr Kelimesinin Lugat ve Istilâhî Mânâları

1. Lugat Mânâları

ر fiilinin masdarı olan "nûr" (نور) kelimesi, "aydınlatmak" ve "uzaktan ateşi görmek" anlamlarına gelir. Aynı fiilin "nevren, nivâren, nevâren" masdarları, fitnenin vuku bulup yayılmasını ifade için kullanılır. Tef'îl kalıbından "tenvîren" masdarı ise bir şeyin aydınlatması, lambayı yakmak, sabahın aydınlığının ortaya çıkması, ağacın tomurcuğunu çıkarması, ziraat mahsullerinin yetişmesi, hurmanın çekirdeğinin oluşması, birinin bir başkası için aydınlık var etmesi anlamlarına gelir. Bu fiilin diğer bablari da bunlara benzer mânâlar ifade etmektedir².

Nûr, isim olarak ışık veya onun şuâsı³ demektir. Çoğulu "envâr" dır. Nûr kelimesinde ceylânın güneşin yakıcı sıcağından sıkılıp kaçması anlamı da vardır. Bu mânâdan hareketle şüphe ve töhmetten kaçan kadınlara "nisvetün nûrun"; erkek isteyip ona yaklaşan sonra onun kendisine doğru gelmesinden korkup kaçan kısrâğa da "feresun vedîkun nevârun" denilmiştir⁴.

Demek ki nûr kelimesinin lugat mânâlarında, ışık, ışığın şuâsı ve intişarı, aydınlık, zuhûr, aydınlanmak, aydınlatmak, ortaya çıkmak, ortaya çıkarmak, vuku bulmak, şüphe ve töhmetten kaçınarak temiz kalmaya çalışmak gibi anlamlar bulunmaktadır.

2. Istilâhî Mânâları

Genellikle nûr, eşyayı görmeye yardımcı olan ışık ve aydınlık olarak tarif edilmiştir⁵.

² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, (nşr. Ahmed Abdulgafûr Attar), Kahire 1982, II, 839; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1992, XIV, 321.

³ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Beyrut 1386, III, 587.

⁴ Cevherî, *es-Sihâb*, II, 838.

⁵ Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut, ts., s. 508; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (nşr. Abdülalîm Tahavî), Kahire 1970, V, 133.

Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413): "Nûr, öyle bir keyfiyettir ki göz önce onu idrak eder, sonra onun vasıtasıyla görülecek şeyleri görür. 'Nûru'n-nûr', Hak Teâlâ'dır"⁶ derken merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da, âlemde dikkat çeken en mühim unsurlardan birinin "ışık (ziya)" unsuru olduğunu belirttikten sonra nûr ile ilgili şu tarifi yapar: Nûr, ışığın gözümüze teması anında ufuklarda bulunan şeylerle nefislerdeki birbiri- rine ulaşması halinde parlayan ve üzerlerine düştüğü cisimlerin dış yüzeyle- rini açığa çıkaran sâfi ve ince tecellîsidir. Nûr, ışığın hususi bir tecellîsi ol- makla ışıktan farklı ve bazan ona mukabil kullanılır. Dolayısıyla nûr, güzel- lik alâmeti olan ince ve hoş bir ışık tecellîsidir ve bundan dolayı her zaman övme makamında kullanılır. Nûr zulmetin zıddıdır. Işığa, ışığın yansımalarına nûr denildiği gibi, gerek duyguya gerek akıl ve idrake ait her çeşit karanlık- ların zıddı olarak vicdan ve basirette inkişaf eden afâki ve enfûsi tecelliyâtın hepsine de nûr denilir⁷.

Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî (ö. 1158/1745), nûrun, güneş, ay ve ateşten yeryüzü gibi katı ve kesif cisimlerin üzerlerine ârız olan bir keyfiye- tin ismi olduğunu söyleyerek, bu keyfiyet sebebiyle görülecek şeylerin orta- ya çıkmakta olduklarını belirtir ve şu tarifi yapar: Nûr, kendisi bizzat zâhir ve başkalarını muzhir olan, ortaya çıkaran şeydir. Bu mânâyâ göre nûr dav' (ışık) ile müradif olur. Yalnız nûrun, ay gibi birinin vasıtasıyla aydınlatana, dav'ın ise kendiliğinden ışık verene tahsisi de söz konusu edilmiştir⁸.

İşrâkiyyûn'a⁹ göre nûr, zuhûrdur yani varoluş ve ortaya çıkıştır. Var olan şeyler ya akıl ve nefisler gibi kendi zâtlarıyla kaim cevherlerdir. Ya da ister ruhânî ister cismânî olsun başkasıyla kaim nûrânî durumlardır. Yokluğa nisbetle varlık, karanlığa nisbetle nûr gibidir. Dolayısıyla mevcûdât yokluk-

⁶ bk. *et-Ta'rifât*, Beyrut 1988, s. 246.

⁷ bk. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts., V, 3516.

⁸ *Keşşâfû usulâhâti'l-fünûn*, İstanbul 1984, II, 1394.

⁹ İşrâkiyyûn, Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl'un (ö. 587/1191) *Hikmetü'l-İşrâk* kiti- bında dile getirdiği işrâk felsefesinin takipçilerine yine kendi tarafından verilen bir isimdir. el-Cürcânî, bunların reislerinin Eflatun olduğunu söyler ki, bizzat Sühreverdî'nin de eser- lerinde buna yer verdiği görülür. İşrâk felsefesinin esas kaynağı, işrâk denilen aynı zaman- da hem zuhûr hem de keşfi ifade eden bir mefhûmdur. Bunlar, güneşin doğup ışınlarını göndermesi sayesinde eşyanın varlığının gözükmesi gibi, kalpte doğan manevî bir ışığın eşyanın hakikatini akıllara izhar ve ifhâm ettiğini savunurlar. İşrâkiyyûn felsefesi özetle eski İran akâidi ile Eflatun, Yeni Eflatuncu, İrfâniye, sünnî İslâm akaidi ve Şîa akaidinden terkip edilmiş bir felsefe olarak tavsif edilebilir. (Bk. Adivar, Abdulhak Adnan, "İşrâkiyyûn", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1977, V/2, s. 1230-1232).

tan varlığa çıkmakla, karanlıktan nûra çıkan bir şeye benzemiş olur. Bu itibarla bütün varlık nûr kapsamına girmiş olur¹⁰.

Sofiyyeye göre nûr-i hakîki, kendisi vasıtasıyla eşya idrak olunan fakat kendisi idrak olunamayan nûrdur. Zira o, nisbet ve izâfetlerden soyut olması yönünden Hak Teâlâ'nın zâtıdır. Dolayısıyla gerçekte nûr, Hakk'ın varlığından ibaret olup, kendisi zâtı ile var olduğu gibi başkalarını da zuhûra getirmiştir¹¹.

Yapılan bu açıklamalardan hareketle bizim de nûr hakkında şu tarifi yapmamız mümkün gözükmektedir: Karanlığın zıddı olan ve karanlığı ortadan kaldıran ışığın bir yansıması olarak nûr, kendisi bizzat zâhir olup, başka şeyleri ortaya çıkaran ve onların gözle görülmesine vesile olan pek ince ve lâtif bir unsur olmakla beraber duygu, akıl ve idraktaki her çeşit karanlıkların zıddı olarak ve onları aydınlatmak üzere vicdan ve basîrette belirip filizlenen tecellilerin hepsine de nûr denilir. Yokluktan varlığa çıkmaları sebebiyle bütün mevcudâta nûr denebileceği gibi, kendisi bizzat var olan ve bütün kâinatı yoktan var eden, ortaya çıkaran Allah Teâlâ da "Nûr" ism-i şerifi ile hakiki nûru teşkil etmektedir.

B. Nûrun Kısımları

Kur'ân-ı Kerîm'de kırk üç yerde geçen "nûr" kelimesinin, genel bir ifadeyle söyleyecek olursak otuz yedisi mahluk, altısı gayr-i mahluk, otuz biri dünyevî, altısı uhrevî, beşi zâhirî ve yirmi altısı bâtinî anlamda kullanılmıştır. Bu sayısal taksimden sonra nûru, genel olarak dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür:

1. Dünyevî Nûr

Dünya ile ilgili nûr demek olup bu da iki kısımdır. Birincisi basîret gözüyle idrak edilen akıl ve Kur'ân nûru gibi nûrlardır. Buna "ilâhî nûr" da denilir. "Allah'tan size bir nûr (akıl, Kur'ân, Peygamber) geldi"¹², "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nûr (idrak, iman, hidâyet) verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkama-

¹⁰ Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn*, II, 1394.

¹¹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, Mısır 1322, s. 3; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1989, II, 220.

¹² el-Mâide 5/15.

yacak durumdaki kimse gibi olur mu?"¹³ vb. âyetlerde zikredilen nûr buna örnek teşkil edebilir.

İkincisi ise baş gözüyle hissedilen nûrdur ki bu, ay, güneş, yıldızlar ve diğer ışık veren cisimlerden yayılan nûrdur. "Güneşi ziya (lı), ayı da nûr (lu) kılan O'dur"¹⁴, "Gökte burçları var eden, onların içinde bir چراغ (güneş) ve nûrlu bir ay (kamer-i münîr) barındıran Allah yüceler yücesidir"¹⁵ vb âyetlerde zikredilen nûr da buna örnektir. Münîr, nûrlu, nûr sahibi olup aydınlatan demektir.

"... Karanlıkları ve aydınlığı (nûru) var etti..."¹⁶, "Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlandı..."¹⁷ vb. âyetlerde zikredilen nûr ise her iki kısmı da kapsamaktadır.

2. Uhrevî Nûr

Âhiretle ilgili nûr demektir. "O gün mü'min erkeklerle mü'min kadınların önlerinden ve sağlarından 'nûrlarının' yürüdüğünü görürsün"¹⁸, "O (mü'minlerin) önlerinden ve sağlarından nûrları aydınlatıp gider de: 'Ey rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla...' derler"¹⁹ mealindeki ile benzeri âyetlerde zikredilen nûr ise âhiretle ilgilidir²⁰.

Keyfiyeti açısından ise nûru dört gruba ayırarak incelemek mümkündür:

Birincisi Güneş ve benzeri cisimlerin nûru gibi eşyayı gözlere gösterdiği halde kendisi göremeyen nûrdur ki bunlar karanlıkta gizlenmiş şeyleri ortaya çıkarıp başkalarının onu görmesine vesile oldukları halde kendileri bunları göremezler. **İkincisi** göz nûrudur ki, bu nûr eşyayı gözlere gösterdiği gibi onu kendisi de görme istidadına sahiptir. Dolayısıyla bu, birinci sıradaki nûrdan daha üstün bir keyfiyet arz etmektedir. **Üçüncüsü** akıl nûrüdür ki bu nûr cehâlet karanlığında gizlenmiş düşünceye dayalı şeyleri basîretlere gösterdiği gibi kendisi de bunları hem idrak etme hem de görme imkânına sahiptir. Dolayısıyla bu da, hem birinci hem de ikinci sıradaki nûrdan daha şumullü bir niteliktedir. **Dördüncüsü** ise Hak Te'âlâ'nın nûrudur ki bu nûr,

¹³ el-Enâm 6/122.

¹⁴ Yûnus 10/5.

¹⁵ el-Furkân 25/61.

¹⁶ el-Enâm 6/1.

¹⁷ ez-Zümer 39/69.

¹⁸ el-Hadîd 57/12.

¹⁹ et-Tahrîm 66/8.

²⁰ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 508; Fîruzâbâdî, *Besâir*, V, 133-134.

yok olan şeyleri var etmek suretiyle hem gözlere hem de basiretlere gösterdiği gibi kendisi de bunları yoklukta iken gördüğü şekilde varlıkta iken de görür. Çünkü bu şeyler gerçekte yok olsalar da Allah'ın ilminde mevcut olduklarından bunların varlık sahasına çıkmalarıyla Allah'ın ilmi ve görmesi asla değişmez. Değişme ancak, yaratılış esnasında eşyaya ait olan bir durumdur²¹.

Netice olarak diyebiliriz ki, nûru, en genel anlamda "gayr-i mahluk" ve "mahluk" olmak üzere ikiye ayırmalıyız. "Gayr-i mahluk" olan nûr, daha sonra da yeri gelince inceleyeceğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından biri olan "Nûr" ism-i şerîfinin ifade ettiği nûrdur. Hakiki olan nûr da budur. İster dünyevî ister uhrevî, ister zâhirî ister bâtinî, ister baş gözüyle ilgili isterse kalp gözüyle ilgili olsun diğer bütün nûrlar mahlukturlar. Fakat bunlar da kendi aralarında bir sıralandırmaya tabidirler.

II. NÛRUN SEMANTİK ALANINA GİREN KAVRAMLAR

Merkez bir kavram olan nûrun semantik alanına giren bir kısım kavramlar vardır. Bunları, nûra yakın ve zıt anlam ifade eden kavramlar olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür.

A. Yakın Anlam İfade Eden Kavramlar

1. Nâr: Ateş, od anlamına gelen "nâr", ışık saçıcı ve yakıcı lâtif bir cevherdir. Bu kelimenin "re'y" ve "alâmet" mânâları da vardır²². Kur'ân-ı Kerîm'de 145 kere zikredilen "nâr" kelimesinin²³, 117'si cehennem ateşi²⁴, yirmi altısı tutuşturulan, alevleri ve sıcaklığı duyular tarafından hissedilen dünya ateşi²⁵, biri mecaz olarak harbin doğmasına sebep olacak fitne²⁶ ve birisi de yine mecaz olarak küfür ve şirk anlamında²⁷ kullanılmıştır.

"Nâr" ile "nûr"un aynı kökten gelip birbirlerinin yerlerine kullanılacakları söylenmişse de aralarında fark olduğu aşîkârdır. En bârizi, nârın ya-

²¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1389, VI, 153.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 322.

²³ bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nâr" md.

²⁴ el-Hac 22/72.

²⁵ el-Vâkıa 56/71.

²⁶ el-Mâide 5/64.

²⁷ Âl-i İmrân 3/103.

kar, nûrun ise yakmaz olmasıdır. Ateşten çıkan aydınlığa “ziya” denilip de “nûr” denmemesi işte bu sebeple alâkalıdır²⁸. Şeyhülislâm İbn Teymiye de (ö. 728/1327), ayın ışığı gibi “iştirâk bilâ ihrâk” (yakmadan aydınlatanı) nûr-ı mahz; “ihrâk bilâ iştirâk” (aydınlatmadan yakanı) nâr-ı muzlime; güneşin ve dünyadaki kandillerin ışığını da “ma hüve nârın ve nûrun” (hem nâr hem de nûr) olarak taksim ve tavsif eder ki²⁹, o, bu açıklamasıyla nûr ile nâr arasındaki çok önemli bir inceliği dile getirerek yukarıda zikrettiğimiz fikri destekler.

Nâr, bütün isanların istifade edeceği bir metâ³⁰, nûr ise müttakilerin hem dünya hem de âhirette istifade edecekleri bir metâdır. Nâr ile nûr arasındaki bu yakınlık sebebiyle “ateşten bir parça, bir meş‘ale almak” anlamına gelen iktibas fiili nûr için de kullanılmış ve âyette mahşer günü munafıkların mü‘minlere: “Bizi bekleyin, nûrunuzdan bir parça ışık alalım”³¹ diyecekleri bildirilmiştir.

Burada Yaşar Nuri Öztürk’ün, *Kur’an’ın Temel Kavramları* adlı eserinde “nûr” kavramını incelerken nûr ile nâr arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı açıklamaya temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Sayın Öztürk, nûr ile nârın, ışık temasının temel âyeti olan Nûr sûresi otuz beşinci âyette yan yana kullanıldığını ve burada nârın, dokunuşuyla nûru ortaya çıkaran araç olarak takdim edildiğini öne sürerek şu neticeyi çıkarmaktadır: “Demek oluyor ki, pozitif oluş prensibi, zulmete (karanlığa) karşı aydınlık olarak iki tecellî sergiler: Nâr ve nûr. Bunların ilki celâl, ikincisi cemâl. Ve bu oluşta motor unsur nâr, yani kahır ve celâldir. Bu noktada, negativite ve celâlin sembol ismi olan İblis’in yine, Kur’an’ın ifadesiyle, nârdan yaratıldığını hatırlamalıyız. Bunu hatırlamak ise bizi şuraya götürür: Kur’an, 145 yerde andığı nârı, kırk üç yerde andığı nûra göre, daha esaslı ve faal bir oluş kudreti halinde sunmaktadır. Kudret ve prensibin negatif kutupta yer alması, onun ikincil veya etkisizliği anlamında yorumlanamaz”³².

Bu yorumla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Nâr ve nûr’u hissî ve maddî birer unsur olarak aldığımız ve ilgili âyetleri bu gözle incelediğimiz zaman Öztürk’ün bu yorumunun mâkul olduğunu söyleyebiliriz. Fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki, makalemizin ilerleyen kısımlarında da rahatlıkla

²⁸ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Terceme ve Şerhi*, IV, 338.

²⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, VI, 387.

³⁰ el-Vâkıa 56/73. Ayette geçen “el-mukvîn” kelimesinin esas anlamı “çölden geçen yolcular” olmakla birlikte, bir kısım müfessirler “ateşten istifade etmesi mümkün olan bütün insanlar” şeklinde yorumlamışlardır. (bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVII, 116).

³¹ el-Hadîd 57/13.

³² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 411.

görüleceği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de nûr, hissî nûr anlamında vârid olmakla beraber³³, bundan son derece fazla olarak manevî nûr için kullanılır³⁴. Nâr, Allah'ın isimlerinden biri olmadığı halde Nûr, onlardan birini teşkil eder. Dolayısıyla nûru manevî yönüyle aldığımız zaman, Öztürk'ün nâr ve nûr ile ilgili yaptığı toptancı yorumunun eksik kaldığını ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmeliyiz.

2. **Ziya:** Ziya, aydınlatıcı cisimlerden yayılan ışık ve aydınlık demektir³⁵. Ay, güneş ve benzeri şeylerin aydınlanması ve aydınlatması bu kelime ile ifade olunur. Bu kelime Kur'ân'da if'al babından mazi³⁶ ve müzari³⁷ fiil olarak, "gün ışığı" anlamında ziya şeklinde isim olarak³⁸, ayrıca Tevrat'ın sıfatı konumunda yine isim olarak kullanılmıştır.³⁹ Demek ki Allah, insanların hidâyetine vesile olan ilâhî kitaplarına da "ziya" ismini vermektedir. Ziya ile nûr arasındaki ilişki ileride "Ay Işığı" başlığı altında ele alınacaktır.

3. **Şurûk:** Şurûk, doğmak aydınlanmak demektir. Güneşin doğuşunu ifade için "şarakat eş-şemsü" denilir. "Eşrakat" ise "edâet" yani aydınlandı, aydınlattı anlamına gelir⁴⁰. Âyet-i kerîmede mahşer günü yeryüzünün "Rabbinin nûru ile aydınlanacağı"⁴¹ bu kavramla ifade olunmuştur. Birinin güneşin aydınlığı arasına girmesi, yine birinin yüzünün aydınlanıp güzellikten parıldaması da bu fiille anlatılır⁴². Şark ve meşrik, şafakın attığı ve güneşin doğduğu taraf demek olduğu gibi, kapının aralığından içeri giren ışığa da "şırk" denilir. Verilen bu bilgilere bakıldığında, şurûk ile nûrun "aydınlanmak, aydınlatmak ve parıldamak" mânâlarında birleştikleri görülmektedir.

4. **Vukûd:** Vukûd, yanmak ve alevlenmek demektir. Ateşin tutuşup yanmasını böylece alevlenip aydınlık, ısı ve sıcaklık vermesini ifade için bu fiil kullanılır ve "vekadet en-nâr" denilir. "Evkada en-nâre", ateşi tutuşturdu demektir. Yıldızın görünüp parıldamasını ifade için de "tevakade el-kevkeb" denilir⁴³. Ateş yakmak için kullanılan oduna "vekûd" denilir⁴⁴ ki

³³ bk. el-Bakara 2/17; Yûnus 10/5; Nûh 71/16.

³⁴ Örnek olarak bk. el-Bakara 2/257; er-Ra'd 13/16; İbrahim 14/1 vb.

³⁵ Cevherî, *es-Sıhâh*, I, 60; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*; s. 300; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 487.

³⁶ el-Bakara 2/20.

³⁷ en-Nûr 24/35.

³⁸ el-Kasas 28/71.

³⁹ el-Enbiyâ 21/48.

⁴⁰ el-Cevherî, *es-Sıhâh*, IV, 1501; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 259; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 311.

⁴¹ ez-Zümer, 39/69.

⁴² Cevherî, *es-Sıhâh*, IV, 1501.

⁴³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 248.

⁴⁴ Cevherî, *es-Sıhâh*, II, 553; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529.

âyet-i kerîmede cehennemın yakıtının insanlar ve taşlar⁴⁵; bir diğer âyette de kâfirler⁴⁶ olduğu bu kelimeyle bildirilmiştir. Savaşa medar olacak fitne fesat ateşini körüklemek⁴⁷ ve altın vb. cevherlerin parıldaması anlamında da bu fiil istiare yoluyla kullanılmıştır⁴⁸. Bu kelimenin nûr'la alâkası, "aydınlık vermek ve parıldamak" mânâlarını içermesi yönündendir.

5. Tulû': Doğma ve doğuş anlamındadır. Güneşin ve yıldızların doğuşu ve ışıklarını yayıp ortalığı aydınlatışı bununla ifade olunur⁴⁹ ki Kur'an-ı Kerim'de de güneşin doğmasından bu fiille bahsedildiğini görmekteyiz⁵⁰. Bu kelime de yine "ışığın yayılıp ortalığı aydınlatması" mânâsını içermekle nûra yakınlık arz etmektedir

B. Zıt Anlam İfade Eden Kavramlar

1. Zulmet: Zulmet, karanlık demektir. Zulmet, nûrun zıddı olup⁵¹, ışığın (nûrun) kaybolup gitmesi anlamını da ifade eder. Çoğulu "zulem, zulmât, zulümât, zulemât" şekillerinde gelir⁵². Birisinin karanlığa girmesini ifade için "azleme fûlan" denilir. Nitekim âyet-i kerîmede gündüzün sona erip gecenin girmesiyle insanların karanlıklara gömülmesi" bu fiille anlatılır.⁵³

Kur'an-ı Kerim'de bu kelime "zulmet" olarak değil de çoğul hâliyle "zulümât" şeklinde yirmi üç kere zikredilmekte, genel olarak bunun ön altısı karanın, denizin karanlıkları ve gecenin karanlıkları vs. gibi dünya karanlığı⁵⁴, yedisi de mecaz olarak cehâlet, fîsk, küfür ve şirk karanlığı anlamında kullanılmaktadır. Bunların zıddları olan ilim, iman, tevhid ve güzel davranışlar da "nûr" ile ifade olunmuştur. Bu mânâda olmak üzere: "Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan karanlıklara çıkarır"⁵⁵, "Elif, Lâm, Râ, (Bu Kur'an), rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa yani aziz ve hamîd olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir

⁴⁵ el-Bakara 2/24.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/10.

⁴⁷ bk. el-Mâide, 5/63.

⁴⁸ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529.

⁴⁹ Ragıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 306; Firuzâbâdî, *Besâir*, III, 512.

⁵⁰ bk. Kehf 18/17; Tâhâ 20/130.

⁵¹ Cevherî, *es-Sıbah*, V, 1978.

⁵² Cevherî, *a.g.e.*, V, 1978.

⁵³ Yâsîn 36/37.

⁵⁴ bk. el-Enâm 6/63; en-Nûr 24/40; en-Neml 27/63.

⁵⁵ el-Bakara 2/257.

kitaptır⁵⁶ buyurulmuştur. Şu âyette de zulümât, mânevi körlük anlamında kullanılmıştır: “Âyetlerimizi yalanlayanlar sağır, dilsiz, karanlıklar içindedirler⁵⁷. Bu âyetteki “fi’z-zulümât” ibaresi, “Onlar sağırlar, dilsizler ve körlüdür⁵⁸ âyetindeki “umyun” yerinde kullanılmıştır⁵⁹.”

“Sizi de annelerinizin karnında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor⁶⁰” âyetinde bahsedilen üç karanlık ise karın, döl yatağı ve çocuk kesesi olarak yorumlanmıştır⁶¹.

2. Gurûb: Bir gök cisminin batıda görünmez olması, batması demektir. Güneşin ve diğer yıldızların batıp kaybolması bu kelime ile ifade olunur. “Garabet eş-şemsü: Güneş battı”, “garabe en-necmü: Yıldız batıp kayboldu” denilir ki Kur’ân-ı Kerîm’de de güneşin batmasından bu fiille bahsedildiğini görmekteyiz⁶². Gurûb kelimesi, ışık veren cisimlerin batarak ışık veremez ve aydınlatamaz hale gelmelerini dolayısıyla ortalığın karanlığa bürünmesini anlatmakla, nûra zıt bir anlam ifade etmektedir.

3. Tekvîr: Sarık vs. katlayıp dürmek, sarmak anlamına gelen “kevr” kökünün tef’îl kalıbından tekvîr, bir şeyi bir şeye dolamak, sarmak, örtmek demektir⁶³. Kur’ân-ı Kerîm’de “gecenin gündüz, gündüzün de gecenin üzerine dürülmesi” bu kelimeyle ifade olunduğu gibi⁶⁴, yine Kur’ân’da kıyame-tin kopuşu anında güneşin dürülüp kaldırılması ve ışığının alınmasını anlatmak üzere bu kelime kullanılarak “Güneş katlanıp dürüldüğünde⁶⁵” buyurulmuştur. Buradaki “küvviret” kelimesi ile ilgili iki ayrı yorum yapılmıştır. Birincisi, Ebû Ubeyde’den de nakledildiği üzere sarığın sarılıp dürülmesi gibi dürülüp sonra mahvedilmesidir. İkincisi ise Katâde ve Mücahid’den nakledildiği üzere ışığının gidip kapkaranlık olmasıdır⁶⁶. Dolayısıyla “tekvîr” kelimesinde, nûrun zıddına, ışığın ve nûrun yok olması mânâsı da vardır.

⁵⁶ İbrahim 14/1.

⁵⁷ el-Enâm 6/39.

⁵⁸ el-Bakara 2/18.

⁵⁹ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 315; Fîruzâbâdî, *Besâir*, III, 540.

⁶⁰ ez-Zümer, 39/6.

⁶¹ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 315; Fîruzâbâdî, *Besâir*, III, 540. Ayrıca geniş bilgi için bk. Haluk Nurbaki, *Kur’ân-ı Kerîm’den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, Ankara 1998, s. 104-110.

⁶² Bk. el-Kehf 18/17; Tâhâ 20/130.

⁶³ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* s. 443; Fîruzâbâdî, *Besâir*, IV, 392.

⁶⁴ ez-Zümer 39/5.

⁶⁵ et-Tekvîr 81/1.

⁶⁶ Cevherî, *es-Sihâb*, II, 810; Fîruzâbâdî, *Besâir*, IV, 392; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 66; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5594-5595.

4. **İnkidâr:** Saf ve berraklığın zıddı olan bulanıklık anlamındaki “keder veya küdür” kökünden ve infial kalıbından “inkidâr”, bulanmak⁶⁷, bir şeyin dağılarak değişmesi⁶⁸, süratlice gidip yok olması⁶⁹, dökülüp saçılması⁷⁰ mânâlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime ile ilgili olarak “Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde”⁷¹ buyurulmuş ve bununla ilgili iki farklı yorum yapılmıştır. Birisi nûrlarının tagayyür edip, değişip sönmesi ki “Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman”⁷² âyetinin mânâsını ifade eder. Birisi de, “Yıldızlar saçılıp döküldüğü zaman”⁷³ buyurulduğu üzere saçılıp dökülmesidir⁷⁴. Her halükârda bu kelimedede yıldızların ışıklarının sönmesi ve nûrlarının gitmesi mânâsı vardır ki, bu da nûrun ifade ettiği anlamın zıddıdır.

5. **Tams:** Bir şeyi mahvetmek, izini ve eserini yok etmek demektir⁷⁵. Yıldızın veya gözün ışığının kaybolup gitmesini ifade için “tamese en-necmü ev el-basar” denilir. Yani nûrun kaybolup karanlığın veya körlüğün gelme hali bu fiille de anlatılır⁷⁶. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu kelime yıldızların ışığının sönmesi⁷⁷, göz nûrunun kaybolup gitmesi⁷⁸, malların ve yüzlerin yok edilip izlerinin silinmesi⁷⁹ anlamlarını ifade için kullanılmıştır. Dolayısıyla tams, özellikle ışığın ve nûrun kaybolup karanlığın gelmesi mânâsını ifade etmekle nûra zıt düşmektedir.

6. **Tufû:** Ateşin sönmesi demektir. Ateşin alevinin kaybolup sönmesini ifade için “tafiyet en-nâr”, gözün nûrunun gidip kör olmasını ifade için “tafiyet 'aynüühü” denilir. Yani tufû, ateşin veya gözün ışığının kaybolması demektir. İf'âl kalıbından “İtfâ” ise ateşi veya ışığı söndürmek anlamında kullanılır. “İtfaiye” kelimesi bu kökten gelir⁸⁰. Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin Allah'ın nûrunu söndürmek istemeleri bu kelime ile ifade olunduğu gibi⁸¹, münafık-

⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5596.

⁶⁸ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 427.

⁶⁹ Fîruzâbâdî, *Besâir*, IV, 337.

⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 67.

⁷¹ et-Tekvîr 81/2.

⁷² el-Mürselât 77/8.

⁷³ el-İnfitâr 82/2.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5596.

⁷⁵ Cevherî, *es-Sihâb*, III/944; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 308; Fîruzâbâdî, *Besâir*, III, 515.

⁷⁶ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 307.

⁷⁷ el-Mürselât 77/8.

⁷⁸ bk. el-Kamer 54/37; Yâsîn 36/66.

⁷⁹ bk. Yûnus 10/88; en-Nisâ' 4/47.

⁸⁰ Cevherî, *es-Sihâb*, I, 60-61; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 305; Fîruzâbâdî, *Besâir*, III, 511.

¹ et-Tevbe 9/32. Benzeri bir âyet için bk. es-Saff 61/8.

ların savaşa sebep olacak fitne ateşinin Allah tarafından söndürülmesi⁸² de bu kelime ile anlatılmıştır. Tufû' kelimesi de yine "ışığın sönüp kaybolması" mânâsını içermekle nûra zıtlık arz etmektedir.

7. Hıbâ: Bu kelime de yine ateşin sönmesi ve üzerini külden bir örtünün bürümesi anlamındadır. Meselâ "habet en-nâr" (ateş söndü) denilir. Bu kelimenin if'âl kalıbı da söndürmek mânâsını ifade eder. Hıbâ aslında, kendisine bürünülp örtülen bir örtü demektir⁸³. "O (kâfirlerin) varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız"⁸⁴ âyetinde bu kelime ateşin sönmeye yüz tutması anlamında kullanılmıştır. Bu kelime de ihtiva ettiği "ateşin sönüp ışığının kaybolması" mânâsıyla nûra zıt düşmektedir.

III. KUR'ÂN-I KERÎM'DE NÛR OLARAK İSİMLENDİRİLEN VARLIKLAR

Girişte de belirtildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de nûr, bir çok varlığın isimlendirilmesi sadedinde kullanılmıştır. Şimdi bizim, bu varlıkları ve bunların nûr olarak isimlendirilmelerinin ifade ettiği anlamları şu başlıklar altında ortaya koymamız mümkündür:

A. ALLAH TEÂLÂ

Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'yı "Nûr" olarak isimlendirmiş ve bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, sanki içinde چراغ bulunan bir hücredir. O چراغ bir sırça (kandil) içindedir. O sırça (kandil) de sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldızdır ki doğuya da batıya da nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturup yakılır. Onun yağı, kendisine ateş değmese de hemen hemen ışık verir. (Bu ışık da) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir"⁸⁵.

⁸² el-Mâide, 5/64.

⁸³ Cevherî, *es-Sıbâh*, VI, 2325; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 142.

⁸⁴ el-İsrâ' 17/97.

⁸⁵ en-Nûr 24/35.

1. Ayette Geçen Kavramlar

Nûr, bahis mevzuumuz bu kavramdır. **Miškât**, duvara açılan arkasına nûfûz edilmez dairevî veya çokgen lamba koymağa mahsus pencere, oyuk anlamındadır. **Misbah**, "sabah" ve "sabâhat" maddesinden ism-i âlet olup "sabah gibi hoş ve kuvvetli aydınlık veren lamba" demektir. **Zücâce**, billûr, cam, sırça; **kevkeb-i dürriy** ise inci gibi parıldayan bir yıldız anlamlarına gelir. **Şarkıyye**, doğuya ait, **garbiyye** ise batıya ait demektir. **Lâ şarkıyye ve lâ garbiyye** ifadesi doğuya da batıya da ait olmama mânâsını taşır ki buna da iki ayrı mânâ vermek mümkündür: Birincisi İbn Abbas'ın (r.a) dediği gibi düz bir toprakta yetişen; hiçbir ağacın, dağın ve vadinin güneş almasına engel olmadığı; güneş doğarken de batarken de ışık alan bir ağaç olduğunu belirtmektir. Yani hem doğudan hem de batıdan güneş alır⁸⁶. İkincisi ise yön şüphelerinden uzak, yani bildiğimiz dünya zeytinlerinden değil, mekânı olmayan bir zeytin demektir⁸⁷. "Nûrun alâ nûr" nûr üstüne nûr, kat kat nûr demektir. Çünkü lamba bir ışık vermekte; zeytin yağının saflığı, içinde lamba bulunan kristal fanusun parlaklığı ve kandilin ışık huzmelerini dışarı bırakmayıp içinde tutması onun ışığını ve aydınlığını artırmaktadır. Yoksa burada anlaşılan sadece iki nûrun üstüste gelmesi değildir, bilakis nûrun çokluğunu ve kesafetini ifade etmektedir⁸⁸. Meselâ "falan dirhem üstüne dirhem koyuyor" denilince bundan adamın sadece iki değil çok dirhemi olduğu anlaşılır.

Allah Teâlâ'nın nûr olarak tavsif edilişi ile ilgili olarak Resûlullah'ın da (s.a) bir kısım açıklamaları vardır. Meselâ Resûlullah (s.a), teheccüde kalktıkları zaman yaptıkları duada: "... Yâ rab! Her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve yerin ve bunlardaki her şeyin nûrusun..." buyurmuştur⁸⁹. Yine Resûlullah'a (s.a), "Rabb'ini gördün mü?" diye sorulunca: "Bir nûr gördüm" şeklinde cevap vermişlerdir⁹⁰. Bir defasında da Resûlullah (s.a), "Rabbini gördün mü?" sorusuna: "Bir nûr, O'nu nasıl (veya nerede) görürüm"⁹¹ karşılığında bulunmuşlardır.

⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, İstanbul 1984, VI, 62.

⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3522.

⁸⁸ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, VI, 155.

⁸⁹ Buhârî, "Teheccüd", 1; "Deavât", 9; "Tevhid", 8, 24; Müslim, "Musâfirîn", 199; Ebû Davud, "Vitr", 25; "Salat", 119; Tirmizî, "Deavât", 29; Neseî, "Kıyâmu'l-leyl", 9; İbn Mace, "İkâme", 180; Dârimî, "Salat", 129; *el-Mwoatta*, "Kur'an", 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, I, 298, 308, 385.

⁹⁰ Müslim, "İmân", 292.

⁹¹ Müslim "İmân", 291; Tirmizî, "Tefsîr" 53/7; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, V, 157, 171.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edilen bir hadiste de Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Allah uyumaz, uyumak O'na yakışmaz. Teraziyi indirir kaldırır (daima insanların amellerini adalet terazisinde tartar), gündüzün amelinden önce gecenin ameli ve gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na çıkarılır. O'nun örtüsü nûrdur.. Eğer örtüsünü açsa, yüzünün sübhaları (nûrları), gözünün gördüğü bütün yaratıklarını yakar"⁹². İbn Teymiyye, peygamberimizin Mi'rac gecesi rabbini görmediği hususunda (İbn Abbas'tan bir görüş hariç) sahabenin icmâ' olduğunu, dolayısıyla Ebû Zer rivayetinde geçen "Ben bir nûr gördüm" hadisinde bahsedilen nûrdan maksadın Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinde geçen "hicabuhu'n-nûr" ibaresinde ifade edilen nûr olduğunu zikrederek⁹³ bu konuda vârid olan hadîs-i şerifleri telife çalışır.

Bu âyetlerden ve hadislerden delillerle ortaya çıkmaktadır ki "Nûr", Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden biridir. O'nun sıfatlarından biri olup, O'nunla kaimdir.

Nûr, Allah Teâlâ'ya iki şekilde izâfe olunmaktadır. Birincisi, sıfatın mevsufuna izâfesi; ikicisi, mef'ulün fâiline izâfesi tarzındadır. "Yeryüzü rabbinin nûru ile aydınlanır"⁹⁴ âyetinde geçen nûr birincisine örnektir. Bu âyette Allah Teâlâ'nın, kıyamet günü kulları hakkında son hükmünü vermek üzere geldiği zaman kendi nûruyla yeryüzünü aydınlatacağı bildirilmiştir. Resûlullah'ın (s.a) da "Beni saptırmandan senin kerim vechinin nûruna sığınırım, senden başka ilâh yoktur" hadisinde de bu birinci mânâda kullanılmıştır⁹⁵ "Allah, göklerin ve yerin nûrudur" âyetinde ise nûr Allah'ın fiilî bir sıfatı olarak kullanılmıştır.

2. Allah Teâlâ'nın Göklerin ve Yerin Nûru Oluşu

"Allah, göklerin ve yerin nûrudur" âyetinden hareketle, Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin nûru oluşu ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Allah'ın yaratıklara benzemediği esastan hareket edilerek, bazen lisan zorlanmış, bazen mecaza hamletme gayreti görülmüştür. İhtilâfa götüren ikinci sebep ise, Kur'ân'da Allah Teâlâ hakkında, mutlak ve mücerred olarak "en-nûr" veya "nûr" gelmemesi bilakis sadece muzaf durumunda "Nûrüs's-semâvâti ve'l-arz" (göklerin ve yerin nûru) olarak vârid olmasıdır. Buna dayanarak bazıları Allah'ın mutlak olarak nûr diye nitelenemeyeceğini savunurken, bir

⁹² Müslim, "İmân", 293.

⁹³ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, VI, 509-510.

⁹⁴ ez-Zümer 39/69.

⁹⁵ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Mebâsinü't-te'vil*, XII, 4526.

çokları, Allah'ın nûr diye tavsif edilebileceğini ifade etmişlerdir⁹⁶. Şimdi bu yorumları iki temel görüş halinde ortaya koymak mümkün gözükmektedir.

1) Allah Teâlâ'ya mecazen "nûr" ıtlakı câiz olmakla birlikte "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı (nûru) vareden Allah'a mahsustur"⁹⁷ âyetiyle O'nun, nûrun bizzat kendisi değil nûrun câili (yaratıcısı) olduğu nasla sabit olduğundan hakiki anlamda Allah'a nûr ıtlakı câiz olamaz. Bundan dolayı bu âyet şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Dahhâk'a (ö. 105/723) göre Allah göklerin ve yerlerin aydınlatıcısıdır (münevir). Göklerin ve yerlerin ışıkları O'nun kudretiyle aydınlanmış, bütün düzen ve işleyişi O'nun gücü ve kudretiyle istikamet bulmuş, kendileri ve içlerinde bulunan her şey O'nun kudretiyle varlık sahasına çıkmıştır⁹⁸.

b) İbn Abbas'tan (ö. 68/687-688) gelen bir yoruma göre Allah, gökler ve yer halkına yol gösteren, karanlıkları aydınlatandır. Gökler ve yer halkı ancak O'nun nûruyla Hakk'a yol bulurlar ve ancak O'nun hidâyetiyle sapıklık yollarından korunurlar⁹⁹.

Taberi (ö. 310/922), diğer farklı yorumlar arasından bu görüşü tercih eder ve sebebini şöyle açıklar: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur" âyeti, "Andolsun ki biz size (gerekeni) açık açık bildiren âyetler, sizden önce yaşayıp gitmiş olanlardan örnekler ve takvaya ulaşmış kimseler için öğütler indirdik"¹⁰⁰ âyetinin peşinden gelmektedir. Allah "Allah, göklerin ve yerin nûrudur" âyetiyle, bir önceki âyette bahsettiği şeylerden haber vermekte ve sanki şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlar, biz size hakkı bâtıldan ayıran apaçık âyetler indirdik, sizden önce yaşayıp gitmiş olanlardan örnekler ve takvaya ulaşmış kimseler için öğütler sunduk. Bunlarla sizi hidâyete erdirdik, yine bunlarla dininizin temel prensiplerini, alâmet ve işaretlerini beyan ettik. Zira ben gökler ve yer halkına hidâyet verenimdir"¹⁰¹.

c) Mücahid'den (ö. 103/721) nakle göre Allah, göklerin ve yerin hikmet ve adâletle yöneticisidir. Nitekim bilgili ve becerikli bir yönetici için "O, ülkenin nûrudur" denilir. Bu sözle onun ülkeye nûr gibi yol gösterdiği, zulmün karanlığını adâletle aydınlatığı anlatılmak istenir. Bu mânâ yönetici için mecazen kullanılırsa da Allah için hakiki anlamda kullanmak gere-

⁹⁶ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 274.

⁹⁷ el-Enâm 6/1.

⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-âbkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, XII, 170.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 105; İbn Kesir, *Tefsîr*, VI, 60.

¹⁰⁰ en-Nûr 24/34.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 105.

kir. Zira bütün mevcûdatı O yoktan varetmiş ve akli yol gösterici bir nûr kılmıştır. Görülen şeyler ancak ışığın üzerlerine yansımalarıyla görüldüğü gibi, bütün mevcûdat da Allah'ın kudretiyle var olmuştur¹⁰².

d) Übey b. Ka'b (ö. 19/640), Hasan (ö. 110/728) ve Ebû Âliye'den (ö. 93/711) yapılan nakle göre Allah, göklerin ve yerin tezyin edicisi (müzeyyin), süsleyicisidir. Allah gökleri güneş, ay ve yıldızlarla; yeri de peygamberler, âlimler ve mü'minlerle tezyin etmiştir¹⁰³.

Müfessir ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), âyetteki izâfeti, mülk izâfeti olarak değerlendirerek "göklerin nûruna ve yerin nûruna sahip olan" demekte¹⁰⁴ ve aynı âyette geçen "meselü nûrihi", "yehdillâhü li-nûrihi" ibarelerini aynı açıdan yorumlamaktadır.

Görüldüğü gibi bu açıklamaların hepsi, Allah hakkında nûr'u mecaz olarak telakki etmişler ve ona göre mânâ vermişlerdir.

2) Bir kısım âlimler ise nûrun gerçek mânâda ancak Allah Teâlâ'ya ıtlak olunabileceğini, O'nun dışındakilere ise mecazen ıtlak olunabileceğini söylemişlerdir. Bunlardan biri de İmam Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Gazzâlî Nûr Sûresi'nin 35.âyetinin tefsiri ve Allah'ın nûr olması hakkında *Mişkâtü'l-envâr* adında müstakil bir kitap yazmıştır¹⁰⁵. Gazzâlî, bu eserinde Allah'ın nûr oluşu ile ilgili özetle şu yorumu yapmaktadır:

"Gerçekleri açıklayan, doğru yolu gösteren vahiyler nûrdur. Bu nûr, peygambere başkasından gelir. Çünkü vahyi ona getiren melektir. Onu senin kalbine güvenilir rûh indirdi¹⁰⁶, De ki: Onu, Kutsal Rûh, Rabbinden gerçek olarak indirdi¹⁰⁷. Demek ki Elçinin kalbine akan nûr, ona melek aracılığı ile verilmektedir. Melek de bu nûru Allah'tan alır. Bu nûrun kaynağı Allah'tır. O'ndan meleğe, melekten de peygambere, peygamberden de insanlara taşar.

¹⁰² Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 105; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 60; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 170.

¹⁰³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 224; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 170.

¹⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 67.

¹⁰⁵ Gazzâlî'nin bu eserinin pekçok dile tercüme edildiğini görmekteyiz. Bu eser Türkçe'ye Prof.Dr. Süleyman Ateş tarafından *Nurlar Feneri* ismiyle çevrilmiş ve ilk olarak İstanbul, 1966'da Bedir Yayınevi tarafından 70 sayfa olarak yayımlanmıştır. İngilizce'ye W. H. T. Gairdner tarafından "*Al-Ghazzali's Mishkât al-Anwar (The Niche for Lights)*" adıyla tercüme edilmiş ve bu çeviri ilk olarak New Delhi'de 1784'de Kitab Bhavan matbaasında yayımlanmıştır. Fransızca'ya Roger Deladriere tarafından *Ghazzâlî Le Tabernacle des Lumieres Michkât Al-Anwâr* adıyla tercüme edilmiş ve Editions Du Seuil 1981'de yayımlanmıştır. Farsça'ya ise Burhaneddin Hamdî tarafından eserin asıl ismiyle çevrilmiş ve Emirdâd Mâh'ta 1351'de yayımlanmıştır.

¹⁰⁶ eş-Şuarâ 26/193.

¹⁰⁷ en-Nahl 16/102.

Nûr, başka varlıkları gösteren, açığa çıkaran şeydir. Bütün varlıkları açığa çıkarıp gösteren Allah'tır. Öyle ise Allah, gökleri ve yeri gösteren nûrdur. Gökler ve yer O'nun tecellisinin eseri, O'nun parıltısıdır; O'ndan taşmıştır. Parlaklığını anlatmak için bu nûr, içinde lamba bulunan bir mişkâta benzetilmiştir. İçinde yanmakta olan yağın ışığını toplayıp yansıtan bu kandil, veya oyuk, tıpkı parıl parıl parlayan bir inciye benzer. Bu kandilin yağı da öyle yararlı bir zeytin ağacından gelir ki yanmakla tükenmez, ışığı azalmaz; doğu veya batı tarafından değildir ki sadece üzerine güneş vurduğu zaman ışık versin. Bunun nûru kendindedir; tükenmeyen yağı ateş değmese de yanacak kadar sâftır. Işıklar birbiri üstüne yığılmış, parıl parıl parlar. İşte Allah'ın nûru böyle parlaktır.”

Gazzâlî'ye göre yokluk karanlıktır, varlık nûrdur. Allah'tan başka her şey kendi zâtında karanlıktır; yoktur. Her şey, Allah'ın ortaya çıkarmasıyla var olur. Ortaya çıkan her varlık, Allah'ın aydınlatmasıyla var olmuştur. Mutlak nûr Allah'tır. O'ndan başkasına ancak mecazen nûr denebilir. Zuhûrunun şiddetinden dolayı O gerçek görünmez, O'nun parıltıları olan varlıklar görünür. Onları gösteren O'dur. Zuhûrunun şiddetinden dolayı yaratıklardan gizlenen zât ne yücedir. Gerçek nûr odur, O'ndan başkasına hakiki anlamda nûr itlakı câiz değildir”¹⁰⁸.

Mutasavvifenin önde gelen simalarından Şeyh Sadreddîn Konevî de (ö. 673/1274), hakiki nûr, kendisiyle bir kısım şeyler idrak olunan fakat kendisi idrak olunamayan nûr olduğunu, çünkü onun, nisbet ve izâfelerden tamamıyla arınmış oluşu yönüyle Hakk'ın zâtının aynısı bulunduğunu söyleyerek Gazzâlî ile aynı düşünceyi paylaşmakta;. Rasûlullah'ın (s.a), “Rabbini gördün mü?” sualine: “Bir nûr, O'nu nasıl (veya nerede) görürüm”¹⁰⁹ şeklinde cevap vermelerini de, bu düşüncesine delil saymaktadır. Zira mücerred nûru görmek imkânsızdır. Hak Teâlâ da Kur'ân'da “Allah

¹⁰⁸ Bk. Gazzâlî, *Miškâtü'l-Envâr*, s. 3, 16-19. Takriben hicri 100'den (718) itibaren Allah'ın cevher bakımından ışık, aslı ışık olduğu ve netice olarak bütün varlıkların, bütün hayat ve bütün bilginin kaynağı bulunduğu aktıdesinden bahsedilmektedir. Özellikle sûfiler bu görüşü geliştirmişlerdir. Aristo ilâhiyatında da Tanrı'dan “ilk ışık”, “ışıkların ışığı” olarak bahsedilir ve bunun Tanrı'nın bir vasfı değil bizâtihi hüviyetini teşkil ettiği belirtilerek bütün varlığın O'ndan ve yine kuvve-i nûriye vasıtasıyla yaratıldığı ifade edilir. İslâm filozoflarının önde gelenlerinden olan Fârâbî ve İbn Sînâ'da da Aristo'nun bu düşüncesinin izleri görülür. (Tj. De Boer, “Nûr”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, IX, 354, 355 (Din Felesefinde). Tj. De Boer, bu maddesinde, Aristo'dan gelip Fârâbî ve İbn Sînâ'yı etkisi altında bırakan bu düşüncelerin Gazzâlî'nin dindârâne düşünceleri içine sokulduğunu da iddia etmektedir. Biz de, iddia edilen şekilde bir etkilenmenin olup olmadığından sarf-ı nazar ederek, bu bilginlerin ışık (nûr) hakkında az veya çok benzer-fikirleri paylaştıkları düşüncesinde bulunmaktayız.

¹⁰⁹ Müslim, “İmân”, 291; Tirmizî, “Tefsîr” 53/7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 157, 171.

göklerin ve yerin nûrudur” buyurarak nûrun değişik mertebelerde zuhûr etmekte olduğunu bildirmekle bu gerçeğe işaret etmiş, temsilin mertebelerinin anlatımını bitirince de “(Bu,) nûr üstüne nûrdur” buyurmuştur. Bu iki nûrdan biri, bildiğimiz ışıktır, diğeri ise aslı mutlak nûrdur. Bu sebeple “Allah dilediği kimseyi nûruna erdirtir” buyurmuş, bununla Cenab-ı Hak, dilediği kullarını, değişik mertebelerde ortaya çıkan nûru vasıtası ile tek ve mutlak nûruna ulaştıracağını ifade etmiştir¹¹⁰. Makalenin baş taraflarında nûrun istilâhî mânâlarını verirken de genel olarak ifade ettiğimiz gibi sūfiyyenin nûra yaklaşımı Gazzâlî ile özdeşleşmektedir.

İmam İbn Teymiyye (ö. 738/1337), selefın, Allah'ın Kür'ân ve Sünnet'te geçen isimlerini asla te'vile kalkışmayıp olduğu gibi kabul ettiklerini¹¹¹, sahabeden nakledilen tefsir ve hadisleri ve küçük-büyük yüzden fazla tefsir kitabını mütâlaa ettiği halde sahabeden hiçbirinin Allah'ın sıfatlarının zikredildiği âyet ve hadisleri, anlaşılın zâhirî mânânın hilâfına te'vil ettiğini görmediğini¹¹² belirttikten sonra mevzu ile ilgili âyet ve hadislerin açık delâletleri ile “Allah'ın bizâtihi nûr olduğunu, başkaları için de münevvir olduğunu; her münevvirin aynı zamanda nûr olması gerektiğini” ifade etmektedir¹¹³ ki bu da yine Gazzâlî'nin görüşü ile aynılık arz etmektedir.

Filozoflardan İbn Rüşd (ö. 595/1198), şeriatla vârid olduğu üzere nûr sıfatının Allah Teâlâ'ya çok uygun olduğunu; zira nûrun hissolanın, fakat bakışı ve anlayışı, idrak olunmasından âciz bırakan bir özelliğe sahip bulunduğunu; öbür yandan nûrun hissedilen şeylerin en şerefli olması bakımından, mevcûdatın en şerefli hakkında onunla misal verilebileceğini söyler¹¹⁴. İmam Eş'arî (ö. 324/936) ise “Allah, bilinen nûrlar gibi olmayan bir nûrdur” der. Mu'tezile'ye göre ise Allah'a mutlak şekliyle “nûr” denilmez ancak kayıtlı olarak “Nûrüs-semâvâti ve'l-arz” denilebilir¹¹⁵.

Elmalılı Hamdi Yazır da bu âyetin tefsirini yaparken, Gazzâlî'nin bu âyet hakkındaki yorumunu hulâsa etmekte, onun, “hakiki mânâda nûr Allah'tır. Nûrun, O'nun dışındakilere ıtlakı mecazidir” görüşünde olduğunu belirtmekte ve fakat onun bu görüşünün üzerinde düşünülmesi gerektiğini söyleyerek şöyle demektedir:

“Gazzâlî'nin bu nûrlu sözleri hoştur. Fakat araştırıldığında netice şu oluyor ki: Allah'ın nûr olmasının mânâsı bütün âlemin ve âlemdeki bütün hissî

¹¹⁰ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, VI, 158.

¹¹¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, Riyad 1381, VI, 379.

¹¹² İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VI, 394.

¹¹³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VI, 392.

¹¹⁴ İbn Rüşd, *el-Kesf an menâbici'l-edille fi akâidi'l-mille*, Kahire 1910, s. 66.

¹¹⁵ Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Kahire 1385, s. 39.

nûrların ve idrak kabiliyeti bulunan kuvvetlerin yaratıcısı ve icad edicisi yani nûrun yaratıcısı olması ve binaenaleyh nûrda asıl istenilen tenvir (aydınlatma), ızhar (ortaya çıkarma), tecellî ve inkişâf (açığa çıkma) mânâları gerçek anlamda, nûrdan ve nûru bulandan ziyade nûru yaratana aid olacağı cihetle "Nûr" isminin Allah'a daha layık bulunmasıdır. Yalnız bu son noktada Gazzâlî, izâfî karşıtı olan hakikat ile mecaz karşıtı olan hakikati karıştırmıştır. Şüphe yok ki nûru yapan, nûrdan daha üstündür. Fakat bundan dolayı nûru yaratana nûr ıtlak edilmesi lisan noktai nazarından hakikat-i lugaviyye değil, mecaz olur. Hakikati o nûrun sahibi olmasıdır... "Meselü nûrihî" şeklinde başlayan âyetin devamı da, yanlış bir telakkiye meydan bırakmamak için bunun bir teşbîh-i belîğ ile temsilî bir ifade olduğunu açıklamaktadır"¹¹⁶.

İmam Fahreddin Râzî (ö. 606/1209) de *Esâsü't-takdîs* isimli eserinin altıncı faslını "nûr" lafzına ayırmakta, nûrun Allah'a izâfe edildiği âyet ve hadisleri zikrettikten sonra Allah'ın zâtı itibariyle nûr olmadığını bir kısım deliller serdederek ifade etmeye çalışmaktadır:

a) Öncelikle Nûr sûresi 35. âyette "İnehû nûrun" (Şühesiz O, nûrdur) denilmeyip, "nûrû's-semâvâti ve'l-arz" (göklerin ve yerin nûru) denilmiştir. Eğer Allah, zâtı itibariyle nûr olsaydı bu izâfetin bir faydası olmazdı.

b) Eğer Allah'ın göklerin ve yerin nûru olması, hissedilen ışık anlamında olsaydı, gökte ve yerde hiçbir karanlığın bulunmaması gerekirdi. Çünkü Allah dâimdir, asla zâil olmaz.

c) Eğer Allah ışık anlamında nûr olsaydı, bu nûrun güneş, ay ve ateş ışığından "muğni" olması yani bizi onlara muhtaç etmemesi gerekirdi. Halbuki his bunun zıddına delâlet etmektedir.

d) Yine Nûr sûresi 35. âyette "meselü nûrihî" buyruğunda nûru kendine izâfe ederek bu şüpheyi gidermiştir. Eğer Allah'ın zâtı nûr olsaydı, bu izâfet imkânsız olurdu. Zira bir şeyin kendi nefesine izâfesi mümteni'dir.

e) En'âm sûresi 1. âyette Allah'ın zulümâtı ve nûru yarattığı bildiriliyor. Dolayısıyla O, nûrların yaratıcısıdır.

f) Nûr, karanlıkla ortadan kalkar. Eğer Allah bu hissedilen nûrun aynısı olsaydı "adem"i (yokluğu) kabul etmesi gerekirdi. Bu ise Allah'ın kadîm ve vâcibu'l-vücûd olma vasıflarını iptal eder¹¹⁷. Bu delilleri serdeden Râzî, âyetin mânâsının "göklerin ve yerin ehline hidâyet veren" şeklinde yorumlanması gerektiğini söyler.

¹¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3521.

¹¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sikâ), Kâhire 1986, s. 129-130; ayrıca bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I, 122; XXIII, 223-224.

Şimdi Elmalılı'nın ifade ettiği bu düşünce ve Râzî'nin ileri sürdüğü bu deliller, genel olarak sûfiyyenin, özel olarak da Gazzâlî'nin nûr hakkındaki görüşünü tenkide hatta tashihe çalışmaktadır ki, yüce yaratıcı'yı ta'zim, tenzih ve takdis açısından bu yaklaşımın daha kabûle şayan olduğu söylenebilir-se de, bundan daha güzeli Şeyhü'l-ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsü'l-bikem*'inde zikrettiği bir görüşünden mülhem olarak şu yorumu yapmaktır:

Allah Teâlâ, zâtı itibariyle meçhuldür, onu beşer idrakiyle tanıyıp anlamamız mümkün değildir. Bu sebeple Rasûlullah (s.a), Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyi (tefekürü) yasaklamışlardır. Biz ancak Allah'ı, isim ve sıfatları ile tanıyabiliriz. Allah'ın isim ve sıfatları ise pek çoktur. Bunların bir kısmı Kur'ân ve Sünnet'te zikredilmiş, diğerleri zikredilmemiştir. Yine şu da bilinmektedir ki kainat (âlemler) Allah'ın isimlerinin mezâhiridir, tezahür edip eserlerinin ortaya çıktığı yerlerdir. Kâinata baktığımızda bu isimlerin âsârını, tezahürünü görürüz. O'nun hâlik, rezzâk, rahîm, rahmân, kakhâr, cebbâr, hâdî, mudıl... vs. olduğunu fiillerine bakarak tanır, idrak ederiz. İşte âyet ve hadîs-i şeriflerden anladığımızı göre Nûr da Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden birini teşkil etmekte, o da bu kâinata kendi vâfına özgün bir şekilde tecellî etmektedir. Bütün idrak edici ve ettirici nûrların kaynağı bu ism-i şerîf'tir. Bu sebeple İbnü'l-Arabî, "varlığı, dolayısıyla varlığın gerçek sahibi olan Allah Teâlâ'yı idrak etmenin ancak Nûr ismi ile mümkün olduğunu"¹¹⁸ belirtmiştir. Binaenaleyh Nûr; semî', basîr, hay vs. gibi Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olup mâhiyeti itibariyle "leyse ke mislihî şey"dir. Ama asârı vardır ki bunlar da zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki türdür. Zâhiren bütün göklerin, yerin, bunlar içinde ışık verici vasfı bulunan güneş, ay, yıldızlar, ateş vs. bütün cisimlerin nûrlarıdır. Bâtinen de vahiy nûru, Kur'ân nûru, nübüvvet nûru, akıl nûru, basîret nûru, ilim nûru vs. dir. Bu nûrlar Allah'ın Nûr isminden kaynaklanmaktadır ve keyfiyet itibariyle aralarında tefâdile tabidirler. Fakat şunu tekrar edelim ki bütün bunlardaki mutasarrıf Allah Teâlâ'nın, mâhiyeti kendisince bilinen Nûr ism-i şerifidir. Dolayısıyla hakiki nûr, Allah'ın nûrudur. Onun tezâhürü olan nûrlar da, O'nun tezahürü olmaları sebebiyle bu ismi almışlardır. Hakiki iştirici ve görücü Allah olmakla beraber, bizim de iştirici ve görücü olarak tavsif edilmemiz gibi.

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Allah'a nûr vasfının izâfe edildiği âyet ve hadisler sebebiyle ve nûrun noksanlık değil kemal vasfı olması dolayısıyla müslümanlar mutlak olarak da Allah hakkında Nûr diyegelmişlerdir. İbn Kullâb, Eş'arî ve sıfatları kabul eden birçok imam Allah hakkında Nûr denilmesi konusunda -Mutezile hariç-, müslümanlar arasında ittifak olduğunu

¹¹⁸ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-bikem Terceme ve Şerhi (Fusûs Metni)*, II, 236.

söylemişlerdir¹¹⁹. Dolayısıyla müslümanlar bu Nûr'a, Eş'arî ve Mâtürîdî mezhebinin de kabul ettiği gibi, "Allah, kendisini vafsettiği gibi Nûr'dur, ama bunun keyfiyetini bilemeyiz" şeklinde inanmalıdırlar. Mahluklarda nûr var diye, Allah'ın nûr olduğunu inkâr etmek makul değildir. Bu yol tutulursa O'nun hakkında hay, semî', basîr vb. gibi vasıfların da inkâr edilmesi gerekir. Zira mahluklar da böyledir.

Allah'ın, göklerin ve yerin nûru olmasını, asrımızda ulaşılan ilmî verilerle izah etmeye çalışanlar da olmuştur. Albert Einstein'e göre madde, enerjinin yoğunlaşmasından oluşmuştur. Maddenin, kütesini bırakıp yüksek bir hızla seyretmesi halinde radyasyon ışınları veya enerji meydana gelir. Madde dünyası aslında enerjinin, ışınların çeşitli oranlarda yoğunlaşmasından hasıl olmuştur. Einstein'ın bu görüşünden hareketle Süleyman Ateş şöyle demektedir: "... Aslında madde âlemi, enerjinin çeşitli oranlarda yığılmasından ibarettir. Enerji nûrdur. Demek ki bu âlem, nûrun görüntülerinden ibarettir. Biz nûrun kendisini değil, görüntülerini görürüz. Çünkü görüntüyü meydana getirecek gerçeği göreceğiz, algılayacak duyulara sahip değiliz"¹²⁰.

Yine modern bilimin verilerine göre bu âlem, merkezinde pozitif elektirik yüklü çekirdek ve nötron, çevresinde ise negatif yüklü elektronlar bulunan atomların çeşitli oranlarda bileşmesinden meydana gelmiştir. Atom ise elektrikten ibarettir. O halde bütün kâinatı meydana getiren şeyin nûr olduğu söylenebilir.

Allah'ın nûr olması ve bütün varlığın nûrdan yaratılması ile ilgili bütün bu düşünce ve açıklamaların, İslâm dininin temel prensiplerine aykırılık arzemedikleri sürece kabul edilebilir olduğunu söylemenin bir sakıncası olmasa gerektir. Hattâ bu tür zihnî faaliyetler, Tanrı ve varlık gibi insanlığı baştan beri yakından ilgilendiren çok önemli bir mevzuun irdelenip anlaşılmasına çalışılması açısından katkı sağladıkları mülâhazasıyla tebciye lâyık adedilmelidir.

3. Allah'ın Nûrunun Meseli

"O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi

¹¹⁹ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulâhiyyet*, s. 279; Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1994, s. 181.

¹²⁰ bk. *Çağdaş Tefsir*, VI, 194-195.

nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir”¹²¹.

Âyet-i kerîmede “meselü nûrihî” lafzındaki “hû” zamirinin mercii hakkında görüş farklılıkları vardır. Bunun Allah’a, Hz. Peygamber’e, Kur’ân’a veya mü’min kula ait olduğu söylenmiştir. Taberî (ö. 310/922)’ye göre en doğrusu bunun Allah’a râci olmasıdır¹²². Buna göre mânâ: “Allah Teâlâ’nın mü’min kulunun kalbindeki nûrunun meseli şudur” şeklinde olur. Bu nûrdan en büyük pay alan şüphesiz Resûlullah (s.a)’dır. Bu nûru kuluna veren ve dilediği kulunu ona eriştiren Allah Teâlâ’dır. Kul ise bu nûru kabul edendir. Nûru kabul mahalli, kulun kalbidir. Bu nûru yüklenen, kulun azîmeti, himmeti ve iradesidir. Bunu yüklenme aracı ise kulun sözü ve amelidir. Bu teşbihi açık bir şekilde şöylece izah etmek mümkündür:

Mişkât (kandil), mü’minin sadırıdır. Cam fanus onun kalbidir. Mü’minin kalbi, inceliği, temizliği ve salâbeti yani içindeki Hak sevgisini en iyi koruyucu vasfa sahip oluşu sebebiyle cama benzetilmiştir. Mü’min, kalbi rakiktir, merhametlidir, mahlûkata karşı müşfikdir; eşyayı hakikatiyle görür, orada hiçbir bulanıklık ve karışıklık barınmaz, Allah’ın emirlerine sonsuz bağlı ve zâtına son derece müştaktır. Allah’ın düşmanlarına karşı pek şiddetli ve serttir. Hakkı Allah için ikame eder. Seleften gelen bir habere göre kalpler, Allah’ın yeryüzündeki kaplarıdır. Bunların içinde Allah’ın en sevdiği kalp en ince, en sert yani içindeki Hak sevgisini en iyi koruyan ve en temiz olanıdır.

Misbah (lamba), mü’min kulun kalbindeki iman nûrudur. Mübârek ağaç yani hidayeti ve hak dini getiren vahiy, lambanın yakıtıdır. Nûr üzerine nûr olan ise doğru fitrat, doğru idrak, vahiy ve Kitap nûrudur. Nûrlardan biri diğerine eklenince o kulun nûruna nûr katılır. Bundan dolayı o kul, nerdeyse kitap okumadan hak ve hikmet ile konuşur. Akıl, şeriat, fitrat ve vahiy kanıtları onda birbirine uyar. Akli, fitratı ve zevki ona Peygamber’in getirdiklerinin hak olduğunu gösterir. O kimsede akıl ve nakil asla çatışmaz, aksine birbirini doğrular. İşte bu nûr üzerine nûr alâmetidir¹²³.

Übey b. Ka’b’a (ö. 19/640) göre mü’minin nûr üstüne nûr olması, onun, verildiğinde şükreden, ibtilâyâ uğradığında sabreden, konuşunca doğru söyleyen, hükmedince adâletle hükmeden gibi vasıflarını anlatır. Mü’minin diğer insanlar arasındaki durumu, ölümler arasında dolaşan diri adam gibidir. Onun sözü nûr, ameli nûr, medhali nûr, mahreci nûr, kıyamet günü dönüşü “Nûr”adır. Rebî’ Ebû Âliye’ye (ö. 93/711), Übeyy’in sözünde geçen

¹²¹ en-Nûr 24/35.

¹²² el-Kâsımî, *Mehâsin*, XII, 4528.

¹²³ el-Kâsımî, *a.g.e.*, XII, 4528- 4529.

“medhal ve mahrec”in ne olduğunu sormuş o da: “Sırrı ve alenîsi: gizlisi ve açığı” demiştir¹²⁴.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724), Allah Teâlâ'nın bu temsili, insanlara zât ve sıfatlarını tanıtmak için yapmış olduğunu söyleyerek *et-Te'vilâtü'n-necmiyye*¹²⁵ den naklen şu açıklamayı yapar: “Sıradan insanlarla seçilmiş olanlar, ilmî ve fikrî seviyelerine göre söz anlayıp bir bilgi sahibi olurlar. (Sıradan insanlara) ufuklarda ve (seçilmişlere) kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun”¹²⁶ âyet-i kerîmesinin de işaret ettiği üzere sıradan insanlar, Allah'ın âyet ve delillerini ufuklarda görerek; seçilmişler ise O'nun zât ve sıfat nûrlarının kendi nefislerindeki tecellilerini müşâhede ederek bir marifet bilincine ulaşırlar.

Allah Teâlâ, Hakk'ın delillerini ancak ufuklarda görebilen sıradan insanlara, göklerin ve yerin yaradılışını tefekkür edebilecekleri bir akıl ve anlayış vermiştir. Onlar bu akıl ve anlayışla göklere ve yere ibret nazarıyla baktıkları zaman onların cisimler âleminden müteşekkil sûretinin bir kandillik (mişkât), kandillğin içindeki sırçanın (zücâce) arş, sırçanın içindeki lambanın (misbah) ise arşa nisbetle kürsi mesabesinde olduğunu görürler. Arş konumundaki sırça inci gibi parıldayan bir yıldız gibidir ki bu, mübârek bir ağaçtan yani göklerin ve yerin bânînini oluşturan melekût ağacından tutuşturulur. Bu melekût ağacının, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarında olduğu gibi ezel ve kıdem vasıfları bulunmaz. Fakat o, cisimler âlemi ve âlemin sûreti hakkında düşünülen yokluk ve fenâ hallerinden de uzaktır. Bilakis o, yaratılmış ama ebedî kalacak ve kendisine asla yokluk ârız olmayacak bir yapıya sahiptir. Onun ruhlar âleminden oluşan yağı (zeyt), neredeyse, kendisine ilâhî kudret ateşi değmesede dahi yokluktan, görünürle görünmez izdivacından doğan sûretler âlemine zuhûr eder. Rahmânî sıfat nûru, arşın nûruna istivâ ettiği için nûr üstüne nûrdur. Rahmânî sıfat nûru, arştan göklere ve yere taksim olunur. Böylece ondan ilâhî kudretle ve yine ilâhî irade ve hikmete uygun olarak göklerdeki ve yerdeki hadiseler meydana gelir.

Allah'ın sıfat ve zât nûrlarını kendi nefislerinde müşâhede eden seçilmişler, o âlemdeki seyirlerine göre zevk alırlar. Çünkü Allah Teâlâ insanı, zâtını ve bütün sıfatlarını müşâhede edebilecek özellikte bir ayna olarak yaratmıştır. İnsan, nefisini kötü huy ve sıfatların paslarından temizler, ‘lâ ilâhe illallah’ kelime-i tevhidin cilâsıyla cilâlar; ‘lâ ilâhe’ (hiçbir ilah yoktur) sözüyle

¹²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 237.

¹²⁵ Eserin müellifinin kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Süleyman Ateş'e göre eser Necmeddin Dâye'ye (ö. 1256) ait olup ismi *Bahrü'l-hakâik*'tir. bk. Süleyman Ateş, “Üç Müfessir Bir Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, sy. 18, 85-104.

¹²⁶ Fussilet 41/53.

Allah'ın dışındaki varlıklara olan bağılıklardan uzaklaşır ve 'illallah' (ilâh olarak yalnız Allah vardır) sözüyle de nefesine Allah'ın cemâl ve celâl nûrunu yerleştirirse Allah'ın nûruyla bedeninin kandillik (mişkât), kalbin sırça (zücâce) ve sırtın da lamba (misbah) gibi olduğunu görür. Bu kalp sırçası sanki inci gibi parılayan bir yıldızdır ki mübârek bir ağaçtan yani ruhaniyet ağacından çıkan kıvılcımla tutuşturulur. Bu ağaç ne kadîm ve ezeli ne de varlık semâsında batıp kaybolacak bir fânidir. Onun insânî ruhtan müteşekkil yağı, ruhun ışığı olan aklın nûru ile ışık verir. Yani ruhun yağı, kendisine ilâhî nûrun ateşi değmese bile neredeyse akıl nûru ile Allah'ı bilebilir. Fakat Allah'ın büyüklüğü ve yüceliği, sonradan yaratılmış olan akıllarla idrak olunmaktan çok uzaktır. Ancak kıdem nûru, yokluktan kurtulmuş akıl nûruna tecellî edince Allah bilinebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak: 'Bu, nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediği kimseyi nûruna eriştirir' âyetiyle dilediği kimsenin sır lâmbasını kıdem nûruyla aydınlattacağını, böylece kalp sırçası ve ceset kandilliğinin aydınlanacağını; bu nûrun şu'alarının duyu organları penceresinden dışarı yansımalarıyla beşeriyet arzının (bedenin) bütünüyle apaydınlık olacağını bildirir. 'Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlanır'¹²⁷ âyeti de bu gerçeğe işaret eder ki, işte o zaman 'Ben onun gözü, kulağı olurum'¹²⁸ şeklinde gelen hadîs-i kudsînin tarif ettiği makam gerçekleşmiş olur¹²⁹.

Şunu da belirtmek gerekir ki insana mahsus olan akıl nûru, sadece kulların gayret ve çalışmaları ile değil, özellikle Allah'ın hidâyetiyle hakiki nûra erebilir. Bu da Allah'ın, dilediği kullarına yaptığı bir iyiliktir. Allah insanlara, yani ezelde Allah'a verdikleri sözü unutanlara böyle temsiller getirir. Allah, zât ve sıfatında hiçbir değişikliğe maruz kalmaksızın eşyanın var olup yok olmasında meydana gelen durumları da çok iyi bilir.

İnsanın yaratılmasındaki temel maksat, Allah'ı tanımaktır. Bu maksadın tahakkuku için yegâne yol, Allah'ın ufuklarda ve nefislerde serdettiği delillere bakıp bunların medlûlünü idrak etmeye çalışmaktır. Bu idrakin meydana gelmesi ise Allah Teâlâ'nın gözlere ve gönüllere bahşedeceği nûra bağlıdır. İşte bu sebeple Bursevî'nin *Te'vilât*'tan naklen yaptığı bu yorumun, Allah Teâlâ'nın nûru ile ilgili temsilin zihinlere yaklaştırılıp daha iyi bir şekilde anlaşılması bakımından önem arzettiği kanaatindeyiz.

¹²⁷ ez-Zümer 39/69.

¹²⁸ bk. Buhârî, "Rikâk", 38.

¹²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 157-158.

4. Kıyamet Günü Arzın Allah'ın Nûruyla Aydınlanması

Kıyamet günü sûra üfürülecek, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecek (veya bayılacak), sonra bir kez daha sûra üflenince herkes dirilip hesaba çekilmek üzere ayağa kalkacaklar¹³⁰. İşte bu sırada olacak hadiselerden bir kısmı şunlardır: “(O gün) yeryüzü, Rabb'inin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez”¹³¹.

“(O gün) yeryüzü, Rabb'inin nûru ile aydınlanır”. Bu âyette geçen “Rabb'in nûru”ndan maksadın ne olduğu hususunda farklı yorumlar vardır:

Hasan-i Basrî (ö. 110/728) ve bir kısım müfessirler, “yeryüzü Rabb'inin adâletiyle nûrlanır”; Dahhâk ise, “Rabb'inin hükmüyle nûrlanır” yorumunu yapmışlardır. Her iki yorum da aynı mânâyı ifade etmekte olup, yani yeryüzü Allah'ın adâletiyle ve kulları arasında hak ile hükmetmesiyle aydınlanır, demektir. Çünkü zulüm karanlık, adâlet ise nûrdur. İbn Abbas (ö. 68/687-88) demiştir ki: Burada zikredilen nûr, güneş ve ayın nûru değildir. Bîlakis o bir nûrdur ki Allah onu kıyamet günü yaratacak ve yeryüzünü aydınlatacaktır. Burada nûrun Rabb'e izâfeti, mülkün sahibine izâfeti kabilindedir. Allah onu yaratıp kendine izâfe etmek sûretiyle onu kıymetlendirmiştir. Bu tıpkı Ka'be'ye “Beytullah” (Allah'ın evi), Salih'in (a.s) devesine “Nâkatullah” (Allah'ın devesi) denilmesi gibidir¹³².

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), nûr lafzının adâlet mânâsında kullanılmasını şöyle izah eder: İnsanlar adâletli padişah için “dünya adâletinle nûrlandı”, zalim padişah için de “zulmünle her yer kararı” derler. Peygamberimiz de (s.a) zulmün kıyamet günü karanlıklar şeklinde zuhûr edeceğini bildirmiştir. Bu âyette de nûr ile adâlet mânâsı kastedilmiştir. Şöyle ki: Allah Teâlâ, “Yeryüzü Rabb'inin nûruyla aydınlanır” ifadesinin peşisıra: “Kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir” buyurmuştur. Şahitlerin getirilişinin ise, sırf adâletin ortaya çıkarılması için olduğu mâlumdur. Ayetin sonunda ise “Onlara asla zulmedilmez” buyrulur. Bu ifade de buradaki “nûr” ile, bu zulmün izale edileceği mânâsının kastedildiğine delalet eder. Sanki Hak Teâlâ âyete, adâletinin varlığını bildirmekle başlamış, zulmünün olmadığını bildirerek âyeti tamamlamıştır¹³³.

¹³⁰ ez-Zümer 39/68.

¹³¹ ez-Zümer 39/69.

¹³² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 19; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 173.

¹³³ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVII, 19.

el-Alûsî (ö. 1270/1853) tefsirinde bütün bu görüşleri zikrettikten sonra, mevzu ile ilgili bir kısım haberlerden hareketle âyetle ilgili yapılacak en uygun yorumun, "Allah'ın hükmetmek üzere tecellî etmesi" şeklinde olması gerektiğini belirtir. Ama bunun sahih hadiste "hicâbuhu'n-nûr" şeklinde vârit olan nûr olmasını da, yahut tecellî esnasında zuhûr edecek bir başka nûr olmasını da uzak görmez. Netice itibariyle meseleyi aklın ulaşabileceği noktanın ötesinde görür¹³⁴. İbn Kesîr (ö. 774/1372) de bu nûr hakkında "Hak Teâlâ'nın tecellîsi" demektedir¹³⁵. Suat Yıldırım da bu son tefsirlerin, âyette geçen nûru zâta nisbet etmeye mütemayil olduğunu söyleyerek burada Alûsî'nin temas ettiği gibi, hadisteki "Hicâbuhu'n-nûr"un sözkonusu olabileceğini ifade eder ve hicabın Allah Teâlâ için, kendisinin görülmesine engel olan husûsuyet demek olması gerektiğini belirtir¹³⁶ ki biz de bu görüşe ağırlık vermek istiyoruz.

Bu âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü görülmesi ile ilgili olarak Cerîr b. Abdullah'ın: Bir gece Resûlullah'ın (s.a) yanında oturuyorduk. (Aydın ondördü idi). Resûlullah aya baktı ve şöyle buyurdu: Şu ayı nasıl, birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üstüste yığılmanıza hacet kalmaksızın hiç zahmetsizce görüyorsanız, Rabb'inizi de öylece göreceksiniz¹³⁷ şeklinde naklettiği hadîs-i şerifi de açıklığa kavuşturmuştur¹³⁸. Yalnız bu hadîs-i şerifte, görülen görülene değil, görmek görmeye benzetilmiştir ki bu konu ile ilgili birçok rivayetlerin lafızları hep bunu desteklemektedir. Allah'a kul olan mü'minler, kıyamet gününde Rablerinin cemâlini perde ve hicab olmasızın göreceklidir. Mu'tezile ve Hâricilerden başka İslâmî guruplardan hiçbirinin bu konuda şek ve şüphesi yoktur. Bununla ilgili hadisleri en az yirmi sahâbî rivayet etmiş olduklarından bunlar mânen mütevâtîr derecesindedir. Ayrıca mü'minlerin âhirette Allah'ı göreceğini "Yüzler vardır o gün ter ü tazedir, Rab'lerini göreceklidir"¹³⁹, "Hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rab'lerini görmekten) katiyyen mahrumdurlar"¹⁴⁰ gibi âyetler de kıyamette Allah'ın görüleceğini teyit etmektedirler. Yalnız görmenin keyfiyetinin ne olacağını bilmek zordur. Bu, o âleme ait durumlardan bir durumdur.

¹³⁴ Alûsî, *Râbu'l-meânî*, XXIV, 30.

¹³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 108.

¹³⁶ Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 279.

¹³⁷ Müslim, "Mesâcid", 211.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 182.

¹³⁹ el-Kıyâme 75/22.

¹⁴⁰ el-Mutaffifin 83/15.

B. HZ. MUHAMMED

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a) de hem "nûr" olarak hem de "sirâc-ı münîr" olarak tavsif etmiştir.

1. Nûr Olarak Tavsifi

Bununla ilgili olarak âyet-i kerîmelerde meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz bir çok şeyi açıklamak üzere geldi; bir çok kusurunuzu da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nûr (Hz. Muhammed), apaçık bir kitap (Kur'ân) geldi"¹⁴¹.

Müfessirlerin ifade ettiklerine göre âyette geçen "nûr"dan maksat Hz. Muhammed (s.a)'dir. Zira Allah Teâlâ onunla İslâm'ı ortaya çıkararak hakikatleri gösterip şirki yok etmiştir¹⁴². Dolayısıyla O, kendisiyle aydınlanmak isteyen kimse için nûr olup gerçeği açıklamaktadır. Nitekim yahudilere, kitaptan yani Tevrat'tan gizledikleri pek çok şeyi açıklamaması da meydana çıkardığı hakikatlardan biri olarak gözükmektedir.

Peygamberimiz (s.a) nûrdur; göz, zahirî nûr (ışık) sayesinde eşyayı gördüğü gibi, basîret de bâtinî nûru teşkil eden Peygamberimiz'in ve Kur'ân'ın nûru sayesinde akli ve manevî gerçekleri görüp idrak etme imkânı bulabilir¹⁴³.

2. Sirâc-ı Münîr Olarak Tavsifi

Mevzu ile alâkalı olarak bir başka âyet-i kerîmede: "Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şâhit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak gönderdik"¹⁴⁴ ifadeleri kullanılmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere bu âyette Peygamberimiz "sirâc-ı münîr" olarak tavsif olunmuştur. "Sirâc", ışık veren her şey, kandil, lamba vs. demektir¹⁴⁵. "Münîr" ise nûrlu ve aydınlatan anlamını taşır¹⁴⁶.

Rasûlullah'ın "nûrlu kandil" olarak tavsifinden hareket ederek diyebiliriz ki, Hz. Peygamber insanlık ve cin âlemi için aydınlatıcı bir ışık olup, insanlar ve cinler, ancak onun Allah katından getirmiş olduğu nûrla aydınlığa kavuşabilirler; cehâlet ve şaşkınlık karanlıklarında akıllarını ve gönüllerini

¹⁴¹ el-Mâide 5/15.

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI/104.

¹⁴³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI/190.

¹⁴⁴ el-Ahzâb 33/45-46.

¹⁴⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 229

¹⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V/3610.

onunla aydınlatıp doğru yolu bulabilirler. Onun bir aydınlatan kandil olduğu açıktır. Şu var ki, onun, ancak ışığıyla aydınlanmak isteyen ve emrini tutan kimseyi aydınlatabileceği gerçeğinden hareketle Allah Teâlâ'nın, ümmetinden sadece ona tabi olanları onunla hidâyete erdireceğini söylemek zorunluluğu doğmaktadır¹⁴⁷. Bir başka açıdan bakıldığında, Peygamberimizin nûr olmasından, onun Hak'tan gerçek olarak getirmiş olduğu her şeyin, parlayan ve ışık saçan güneş gibi zâhir ve apaçık olduğu söylenebilir¹⁴⁸.

Hz. Peygamber beşeriyet için gelmiş olan nûrdur. Zira o, insanlığa açık ve parlak bir kâinat görüşünü, varlık âleminin yaratıcı ile alâkasını, insanın bu varlık içindeki yerini, bütün varlığın özellikle insanın yaratılış gayesini şüpheye yer bırakmayacak şekilde doğrudan insan aklına ve tabiatına hitap ederek en uygun bir metot ve ikna edici bir usulüyle açıklamıştır¹⁴⁹. Işık veren bir kandille karanlıkta yolumuzu bulup istediğimiz yere vardığımız gibi, ancak Peygamberimiz'in nûru sayesinde sapıklık ve cehâlet karanlıklarından kurtulup doğruluk ve hidâyet yoluna kavuşabiliriz. Kandilin ışığı karanlıkları dağıttığı gibi, Peygamber'in nûru da yeryüzünden küfür karanlığını dağıtmıştır. Kandil, hâne ehlinin selâmet ve rahatına, düşmanların ise mahcûbiyet ve ukubetlerine sebep olduğu gibi, Peygamberimiz'in nûru da dostlarının selâmetine, münkirlerin ise hasret ve nedâmetine sebeptir.

Yeri gelmişken şu inceliği de ifade etmek gerekir ki, yanan bir kandilden binlerce kandil tutuşturulsa yine onun nûrundan bir şey eksilmediği gibi, âlimlerin ortak kanaatlerine göre, Allah Teâlâ bütün eşyayı Peygamberimiz'in nûrundan yarattığı halde onun nûrundan hiçbir şey eksilmemiştir.¹⁵⁰

Resûlullah (s.a) hayatta buldukları sürece ve kendilerinden sonra ümmeti içinden yetişen âlimlerde mevcut olan bütün ilimler ve faziletler onun yüce şahsiyetlerinde bulunmakta idi. Güneş bizâtihî ışık olup ay, ışığını ondan aldığı gibi, Hz. Peygamber de bütün âlemler üzerine doğmuş bir güneş olup, diğer peygamberler onun ayları mesabesinde idiler ve ancak O'ndan aldıkları nûrları yansıtırlar. Onlardan yansıyan bu nûrlar ise, Resûlullah'ın dünya üzerinde bulunmadıkları zamanlarda ortaya çıkan ilimler ve hikmetlerdir. Güneş doğduğu zaman yıldızların ve ayın ışığının kaybolması gibi, Peygamberimiz'in gelmesiyle diğer bütün dinler neshedilip geçerlilikleri sona ermiştir.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 14; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3911.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 431.

¹⁴⁹ Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, (yirmi ikinci cüz) 32-33.

¹⁵⁰ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, VII, 197.

3. Hz. Peygamber'e, Işık Saçan Güneş Değil de Işık Saçan Bir Kandil Denmesi

Allah Teâlâ Hz. Peygamber hakkında “güneş” değil de “O, nûrlu ve aydınlatan bir kandildir” buyurmuştur. Bundan hareketle âlimlerimiz, bir kısım ince mânâlara temas etmişlerdir. O inceliklerden biri olarak meselâ güneşin ışığından bir miktar alıp, başka bir şeyi tutuşturmak mümkün olmadığı halde, kandilden alınan nûrlarla başka pek çok kandili tutuşturmak tabii bir hadisedir. Dolayısıyla birinci kandil söndüğünde veya kaybolduğunda, geriye ondan tutuşturulan kandiller kalır ve insanlar onların ışığından istifade ederler. İşte Peygamberimiz de (s.a) bunun gibidir. Bilindiği üzere herbir sahâbî hidâyet nûrunu, Peygamberimiz'den almıştır. Bu sebeple Peygamberimiz, ashâbı hakkında: “Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarırsanız, hidâyete ermiş olursunuz”¹⁵¹ buyurmuştur. Bu hadiste ise Peygamberimiz, ince bir nükteye dikkat çekmek üzere, ashabını “kandil” olarak değil, yıldız olarak tavsif etmiştir. Zira güneş gibi yıldızdan da nûr iktibas edilemez; ondan bir parça ışık alınıp başka bir şey tutuşturulmaz. Bilakis onun kendisine ait bir nûru vardır; o nûr kaybolduğunda artık ondan istifade edilemez. Sahâbî de böyledir; öldüğünde tâbiîn Peygamberimiz'in nûruyla nûrlanmış, Sahâbî'den ancak Peygamberimiz'in sözlerini ve fiillerini almıştır. Daha sonraki dönemler için de aynı durum geçerli olmuştur¹⁵².

Bir yoruma göre de, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i “sirâc” diye isimlendirip de güneş, ay veya yıldız diye isimlendirmemesi, kıyamet günü ne güneş, ne yıldız ne de ay bulunmayacağı bilakis yerlerini başka cisimlere terkedecekleri gerçeğine dayanmaktadır. Ayrıca güneş ve ay bir yerden bir yere nakledilemedikleri halde kandil, bir yerden başka bir yere nakledilebilirlik özelliğine sahiptir. Nitekim Allah Teâlâ Peygamberimiz'i hicret vesilesiyle Mekke'den Medine'ye nakletmiştir.

Hz. Peygamber için kullanılan “sirâcen münîran” ifadesindeki “sirâc”dan maksadın güneş, “münîr”den maksadın ise ay olduğu da söylenmiştir. Zira Resûlullah da güneş ve ayın özellikleri toplanmıştır. Ayrıca güneş ve ayın nûrlarının, kandilin nûrundan daha fazla olduğu da aşikârdır¹⁵³.

Hz. Peygamber'in annesinin, onu dünyaya getirirken bir nûr gördüğü nakledilmiştir¹⁵⁴. O da dualarında Rabb'inden sürekli olarak kendini nûrlandırmasını ve nûrunu artırmasını istemiştir. İbn Abbas'ın bildirdiğine

¹⁵¹ Aclûnî, *Kesfû'l-hafâ*, Beyrut, 1352, I, 132.

¹⁵² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV/217.

¹⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 199.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 127.

göre Resûlullah (s.a) bir gece kalktığında: "Allahım! Kalbimde bir nûr kıl, gönlümde de bir nûr kıl, kulağım da bir nûr kıl. Yine böyle sağımda bir nûr, solumda bir nûr, üstümde bir nûr, altımda bir nûr, önümde bir nûr, arkamda bir nûr kıl. Ve benim için umûmî ve büyük bir nûr yarat"¹⁵⁵ diye dua etmiştir.

Bu hadisi İbn Abbas'tan rivayet eden Kurayb demiştir ki: Hafızamda yedi kelime daha vardı, onları unutmuştum. Daha sonra Abbas oğullarından biri bana bu yedi kelimeyi haber verdi ki, bunlar, "Sinirimi, etimi, kanımı, saçlarımı, derimi, nefsimi ve dilimi" kelimeleri idi¹⁵⁶.

Resûl-i Ekrem'in (s.a) bu duası göstermektedir ki o, Rabb'inden, her şeyini nûrlandırmasını âdeta kendisini bir nûr kılmasını talep etmiştir. Muhakkak Rabbi de onun duasını kabul etmiştir. Zira yukarıda da geçtiği üzere Allah onu kitabında "nûr" olarak ve "sirâc-ı münîr" olarak isimlendirmiştir.

4. Güneşin Yalnızca "Sirâc", Peygamberimiz'in ise "Sirâc-ı Münîr" Olarak İsimlendirilmesi

İnsanın, ışığı ve renkleri algılayan gözü olduğu gibi, bir de akleden ve eşyanın mâhiyetini araştırıp anlamaya çalışan basîreti (kalp gözü) vardır. Bu iki idrak edici kuvvetten ikisi de idrak edilen şeyin ortaya çıkmasını gerektirir, dolayısıyla ikisi de nûrdur. Fakat göz nûrunda olan bazı kusurlar akıl nûrunda yoktur. Gazzâlî, adı geçen eserinde bunları genişçe anlatmıştır. Özetle göz nûru kendisini, idrakini, hissedilebilen cüz'î şeyleri, akılla bilinecek şeyleri, küllî şeyleri, geçmiş ve geleceği göremediği halde basîret nûru, hem kendini, hem idrakini, hem aletlerini hem de küllî şeyleri idrak eder ve göz nûrundan çok ilerilere ve derinliklere gidebilir.

Şu kadar var ki basîret nûru da kusurdan ve eksikliklerden bütünüyle uzak değildir. Öncelikle çeşitli durumların tam olarak bilinip kavranılmasında bulunması şart olan düşünceler, insanla beraber doğmaz, meselâ bebek bunları bilemez. Nitekim "Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karından çıkardı"¹⁵⁷ âyeti de bunu anlatmaktadır. Bu fitrî nûrlar, bir takım sebeplere bağlı olarak sonradan ortaya çıkmaktadır. Bütün sebepler de netice olarak Allah'a dayanır. Nazarî düşüncelere gelince bunda da insanın fitratına çoğunlukla hata âriz olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla akıl, bir rehber ve bir mürşide muhtaçtır. En yüksek mürşid ise Allah kelâmı ile Peygam-

¹⁵⁵ Buhârî, "Deavât", 9; Müslim, "Müsâfirîn", 181, 187, 189; Ebû Davud, "Tatavvü", 26; Tirmizî, "Deavât", 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 284...

¹⁵⁶ Müslim, "Müsâfirîn", 181.

¹⁵⁷ en-Nahl 16/78.

berdir. Gerçekten de göze nisbetle güneş ışığı hangi konumda ise akıl ve basîret gözüne nisbetle Kur'an âyetleri de aynı konumdadır. Dolayısıyla Güneşin ışığına nûr dendiği gibi Kur'an'a nûr denmesi daha önceliklidir. Zaten âyet-i kerîmelerde Kur'an nûr diye tavsif olunmuştur¹⁵⁸.

Bu izahlardan Hz. Peygamber'in açıklamalarının, güneş ışığından daha kuvvetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Peygamber'in şahsının, nûrluluk açısından güneşten daha yüksek olması gerekir. Nitekim Allah Teâlâ: "Onların içinde bir çerağ (sirâc: güneş) ve nûrlu bir ay yarattı"¹⁵⁹ buyurarak güneşi yalnızca bir çerağ (kandil) olmakla vasıflandırdığı halde Resûl-i Ekrem'i de "sirâcen münîr" (nûrlu, nûrlandıran bir kandil)¹⁶⁰ diye daha üstün bir sıfatla sıfatlandırmıştır. Demek ki âlemde bulunan cisimlerden güneşin diğer bir cisimden faydalanmaksızın başkalarına nûr vermesi özelliği, peygamberde daha kuvvetlidir. Peygamberlik nûru, diğer beşerî şahıslardan istifade etmeksizin diğerlerine nûr verir. Fakat güneşin gökyüzündeki diğer kuvvetlerle alâkası yok olmadığı gibi, şu da aklî ve naklî delillerle bilinmektedir ki, peygamberlerin ruhlarında meydana gelen nûrlar dahi meleklerin ruhlarında meydana gelen nûrlar ile ilgilidir. Nitekim Kur'an'la ilgili olarak yer alan "Onu Rûhu'l-Emîn, senin kalbine indirdi"¹⁶¹, "De ki: Onu Rûhu'l-Kudüs, Rabbinin katından hak ile indirdi"¹⁶² vb. âyetler bunu anlatır¹⁶³.

5. Hz. Peygamber'in Nûrunun Meseli

Nûr âyetinde "meselü nûrihî" ifadesindeki "hî" zamirinin Hz. Peygamber'e aidiyeti durumunda bu temsil, onun nûrunu anlatan bir temsil olur. Kurtubî, bu duruma göre temsili şöyle ifadelendirir: Mişkât (kandil), Resûl-i Ekrem veya onun sadrıdır. Misbah (lamba), nübüvvet, hidâyet ve amelden ona bitişen şeylerdir. Zücâce (cam), Peygamberimizin kalbidir. Mübârek ağaç vahiy ve Peygamber'in vahiyle irtibatını sağlayan elçi meleklerdir. Zeyt (yağ), vahyin içerdiği âyetler, deliller ve bürhanlardır¹⁶⁴.

İbn Abbas'tan gelen bir yoruma göre ise mişkât Resûlullah'ın bedeni, misbah kalbi, zücâce göğsüdür. Hz. Peygamber'in göğsü inci gibi bir yıldızla benzetilmiştir. Onun kalbindeki misbâh ne doğuya ne de batıya ait olmayan,

¹⁵⁸ et-Tegâbün 64/8; en-Nisâ 4/174.

¹⁵⁹ el-Furkân 25/61.

¹⁶⁰ el-Ahzâb 33/46.

¹⁶¹ eş-Şuarâ 26/193.

¹⁶² en-Nahl 16/102.

¹⁶³ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 12-15. Ayrıca bk. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3517-3518.

¹⁶⁴ bk. *el-Câmi'*, XII, 172.

kendisine ne meşrikin ne de mağribin güneşi dokunmamış bulunan mübarek bir zeytin ağacının (yağıyla) tutuşturulur. Bu yağ, kendisine ateş değmese de ışık verecek bir durumda olduğu gibi Hz. Muhammed de (s.a), kendisinin peygamber olduğunu söylemese bile insanlara gerçek beyanatlarda bulunacak bir durumdadır¹⁶⁵. Yine bu âyete dayanarak Ka'bü'l-Ahbar, Hz. Muhammed (s.a)'in nûrunun, konuşmadan önce insanlara gerçekleri açıklayacak durumda olduğunu; Dahhâk da onun, kendine vahiy gelmeden önce de hikmetle konuşacak bir kıvamda bulunduğunu¹⁶⁶ ifade etmişlerdir ki, bu açıklamalar, Rasûlullah (s.a)'in nübüvvet öncesi kalben ve ruhen Rabbi tarafından ne kadar itina ile terbiye edilip yetiştirildiğine dikkatleri celbetmektedir. Bu gerçeği Hz. Peygamber, "Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi en güzel şekilde yaptı" sözleriyle dile getirmişlerdir.

6. Ayetteki Temsilin Bütün Peygamberlerle İlgili Olması

Bir kısım müfessirler âyetteki temsilin bütün peygamberlerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Dahhâk'tan (ö. 105/723) gelen bir yoruma göre mişkât Abdülmuttalib, zücâce Abdullah, misbah ise her ikisinin kalbinde taşıdığı Peygamberimiz'dir. Peygamberimiz, nübüvveti İbrahim (a.s)'den miras almıştır. Mübârek ağaç, takvâ, rıdvan, hidâyet ve imandır. Öyle bir ağaç ki aslı nübüvvet, fer'i mürüvvet, dalları tenzil, yaprakları te'vil, hizmetçisi Ceb-râil ve Mikâil'dir.

İbn Ömer'e göre mişkât Hz. Muhammed'in (s.a) karnı, zücâce kalbi, misbah ise Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in kalbinde yarattığı nûrdur. Bu misbah (lamba) mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Yani Hz. Muhammed (s.a)'in aslı İbrahim'dendir (a.s). İbrahim, onun şeceresidir. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in kalbinde nûrû tutuşturduğu gibi, Hz. Muhammed'in kalbinde de onu tutuşturmuştur.

Muhammed b. Ka'b'den (ö. 108/726) gelen habere göre ise, mişkât İbrahim (a.s), zücâce İsmail (a.s), misbah ise Hz. Muhammed'dir. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (s.a) "sırâc" diye isimlendirdiği gibi misbah diye de isimlendirmiştir. Bu misbah mübarek bir ağaçtan tutuşturulur ki o, Adem (a.s)'dir. Onun nesli pek bereketli olmuş ve o nesilden pek çok peygamber ve evliya gelmiştir. Veya o ağaç İbrahim (a.s)'dir. Allah onu "mübârek" diye isimlendirmiştir; zira peygamberlerin pekçoğu onun sulbünden gelmiştir. İbrahim (a.s) ne doğuya ne de batıya ait, yani ne yahudî ne de nasranî idi; o ancak muvahhid bir müslüman idi. Yahudiler batıya doğru, Nasranîler ise

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 106.

¹⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 237.

doğuya doğru namaz kıldıklarından “şarkî ve garbî” olarak nitelenmişlerdir. Bu izaha göre âyetteki “Yağı, ateş değmese de ışık verir” ibaresi, Hz. Muhammed (s.a.)’in ahlâkının ve güzelliklerinin, Allah kendisine vahyetmeden önce de insanlar tarafından görülüp takdir edilecek durumda olduğunu; “Nûr üstüne nûr” ibaresi de “bir peygamberin neslinden bir peygamber” mânâsını anlatır¹⁶⁷.

C. KUR'ÂN-I KERİM

1. Kur'ân'ın Nûr ve Münir Olduğunu Bildiren Âyetler

Yüce Allah, “Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nûr (Kur'an) indirdik”¹⁶⁸, “O peygambere inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır”¹⁶⁹, ve “Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz o nûra (Kur'an'a) inanın. Allah yaptıklarınızdan haberdardır”¹⁷⁰, “İşte böylece sana da emrimizle Kur'ân'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi doğru yola erdirdiğimiz bir nûr kıldık”¹⁷¹ âyetlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i “nûr” olarak tavsif etmiştir.¹⁷²

Kur'ân-ı Kerîm, bir kısım âyetlerde ise “münir” (nûrlandıran, ışık saçan) olarak da nitelendirilmektedir.¹⁷³

2. Hadîs-i Şerifler

Husayn b. Sebre (r.a), Resûlullah (s.a.)’in Mekke ile Medine arasındaki Hum denilen bir su başında bulunurken hutbe irat etmek üzere ayağa kalktığını, Allah'a hamdü senâ ettikten ve bir kısım hatırlatmalarda bulunup öğütler verdikten sonra şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “Haberiniz olsun ki ey insanlar, ben ancak bir beşerim. Rabb'imın elçisinin gelmesi ve benim de ona icabet edeceğim vakit yaklaşıyor (yani vefatım yakındır). Ben size iki ağır emanet bırakıyorum. Bunların birincisi Allah'ın kitabıdır. Onda

¹⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 235, 237; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 174.

¹⁶⁸ en-Nisâ 4/174.

¹⁶⁹ el-Arâf 7/157.

¹⁷⁰ et-Tegâbün 64/8.

¹⁷¹ eş-Şûrâ 42/52.

¹⁷² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 17.

¹⁷³ bk. Âl-i İmrân 3/185; Fâtur 35/25.

mutlak hidâyet ve “nûr” vardır. Binaenaleyh sizler Allah’ın kitabını tutunuz ve ona sımsıkı sarılınız. (Her kim ona iyice tutunursa mutlak hidâyet üzere bulunur. Ona tutunmayan ise sapıtır gider). Böylece Allah’ın kitabına teşvik edip gönülleri ona rağbet ettirdi, sonra şöyle buyurdu: “Diğeri de Ehl-i bey-timdir...”¹⁷⁴.

Yine Resûl-i Ekrem Kur’ân-ı Kerîm’in vasıflarını saydığı Hz. Ali hadisinde onu “en-Nûrû’l-mübîn” (Apaçık Nûr) olarak nitelemiştir¹⁷⁵. Diğer hadislerinde de kişinin, Allah’ın kitabından okuduğu ve dinlediği bir âyetin kıyamet günü kendisi için nûr olacağını¹⁷⁶ bildirmiştir.

3. Kur’ân’ın Nûrunun Meseli

Nûr âyetinde geçen “meselü nûrihî” ifadesindeki “hî” zamiri Kur’ân’a da gidebilir. Bu takdirde temsil, ehl-i imanın kalbindeki Kur’ân’ın nûrunu anlatır. Taberî bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre:

Allah’ın, kendilerini doğru yola erdirmek için indirdiği ve mü’minlerin kalplerinde sakladıkları, ona inanarak ve onu tasdik ederek kurtuluşa erdikleri Kur’ân’ın meseli şudur: Mişkât mü’min, zücâce mü’minin sadrı ki içinde kalbi bulunmaktadır. Onun kalbindeki Kur’ân ise misbah (lamba) gibidir. Mü’minin, Kur’ân’ın nûru ve aydınlatması ile küfür ve şekten kurtulmuş sadrı, inciden bir yıldızla benzetilmiştir. Şüphesiz bu Kur’ân Allah indindedir ve O’nun kelâmıdır. Burada Allah Teâlâ, Kur’ân’ın kendi katından gelmiş olmasını, lambanın, yağı ateş değmese de ışık verecek derecede pek saf ve pek güzel olan ve ne doğuya ne de batıya ait olmayan mübarek bir ağac(ın yağından) tutuşturulmasıyla temsil etmiştir¹⁷⁷.

“Öyle ki neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir”: Allah Teâlâ tevhidi açıklamak üzere bu Kur’ân’ı indirmek suretiyle daha fazla beyanda bulunmasa bile, Kur’ân’ın nüzûlünden önce halkın gözü önüne serdiği deliller ve burhanlar, düşünebilen ve aklebilen herkese tevhidi göstermeye yeter. Bunlar tevhidi isbat edecek mâhiyette ve güçtedirler. Bir de Kur’ân’ı indirdikten; orada varlığının ve birliğinin delillerini zikrettikten ve önceki deliller üzerine yeni yeni deliller getirdikten sonra şüphesiz bunlar tevhidi ortaya koymada daha çok yeterli olurlar.

¹⁷⁴ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 36, 37; Darimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 367.

¹⁷⁵ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 1.

¹⁷⁶ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 341.

¹⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XII, 175.

“(Kur'ân'ın) ışığı, nûr üstüne nûrdur” Kur'ân, Allah katından inmiş bir nûrdur. Allah onu, kendisiyle aydınlanmaları için insanlara indirmiştir. İşte Kur'ân, inirililişinden önce mevcut bulunan, Allah'ın vahdâniyyetine delâlet eden ve nûr olan deliller ve açıklamalar üzerine gelmiş bir nûrdur. Yani önceki deliller bir nûr, Kur'ân da bir nûrdur. Böylece bunlar nûr üstüne nûr olmuş olurlar¹⁷⁸

4. Kur'ân'ın “Nûr” Olmasının İfade Ettiği Mânâlar

Katâde ve İbn Cüreyc, “Ve size apaçık bir nûr indirdik”¹⁷⁹ âyetinde geçen “apaçık nûr”un Kur'an olduğunu belirtmişlerdir¹⁸⁰. Kur'ân nûrdur. Allah Teâlâ bununla size, ışığı ile aydınlandığınız ve gösterdiği yolda yürüdüğünüz takdirde acıklı bir azaptan kurtaracak hidâyet yolunu açıklamıştır¹⁸¹. İman nûrunun kalplere girmesine sebep olduğu için Kur'an nûr diye isimlendirilmiştir¹⁸².

Îcâzı sebebiyle apaçık ve aydınlık olması, Allah katından geldiğinin âşikâr olması; diğer yönden hakkı, bâtılı, hükümleri, helal ve haramları açıklaması ve insanları küfrün karanlıklarından iman nûruna çıkarması bakımından Kur'an'a nûr denilmiştir¹⁸³. Bu yönüyle Kur'an, bizzat kendisi zâhir ve başkalarını da izhar eden nûra, ışığa fevkalade benzemektedir¹⁸⁴.

Kur'an, insanları hidâyet e dirme bakımından da nûr gibidir. O, açıklamak üzere indirildiği her şeyi açıklamış, peygamberlerin gönderilmesindeki en büyük gayeyi teşkil eden Allah'ın birliğini ve rubûbiyyetini ortaya koymuştur. Her peygamber ümmetini bu tevhide çağırmış, onlar da bunun hakikatini kavradıkları ölçüde peygamberlerine icâbet etmişlerdir. Daha sonra kendi cinslerinden ve başka cinslerden bir kısım mahlûklara boyun bükme, onların karşısında züllü inkisar göstermek suretiyle bu tevhide bulandırmışlardır. Bu putperestlik ve dolayısıyla şirk, bilinen bütün dinleri sarıp halkalarını perişan edince Allah Teâlâ beşeriyetin hidâyete ermesi için apaçık ve hakkı açıklayıcı nûr olan Kur'an'ı indirmiştir. Kur'an da, kendi dilinden anlayanlara tevhide, aklî ve kevnî deliller getirmek, misaller vermek ve kussa-

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 108-111; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 175; Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VI, 193

¹⁷⁹ en-Nisâ 4/174.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 27; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 434.

¹⁸¹ Taberî, *a.g.e.*, VI, 27.

¹⁸² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 120; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 333.

¹⁸³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, I, 110; II, 266; Alûsî, *Râhu'l-me'ânî*, VI, 43; 9/82; Bursevî, *Râhu'l-beyân*, X, 10; Kâsımî, *Mehâsin*, VII, 2869.

¹⁸⁴ Alûsî, *Râhu'l-me'ânî*, IX, 82; Bursevî, *Râhu'l-beyân*, X, 10; İbn Aşûr, IX, 138.

lar anlatmak suretiyle açıklamıştır. Böylece bu saf tevhid akidesinin üzerini bürüyen şüphe ve vehim paslarını silerek insanlara gerçek tevhid yolunu göstermiştir¹⁸⁵.

Kur'an hakikatleri açıklayan bir ışıktır¹⁸⁶. Karanlıklar içinde ancak ışıkla yol bulabilmek mümkün olduğu gibi, şüpheler ve sapıklıklar içerisinde de ancak Kur'an'la yol bulunabilir. Bu sebeple Kur'an'a nûr denilmiştir¹⁸⁷. Nûr nasıl kendiliğinden görünür ve civarında daha önce karanlıkta olan herşey meydana çıkarsa, Kur'an'ın ışığı da bir gerçektir ve nûr gibi parlamaktadır. Böylece onun ışığından insan, ilmin ve aklın yetmediği meseleleri anlamaktadır. Kur'an'ın ışığı ile düşünce ve davranışların sayısız yolları arasında doğru yol açıkça görülür. Bu ışık hayatın her safhasında insanı sırât-ı müstakime iletir ve onu sapık yollardan, helak olmaktan koruyarak, selâmet yollarına ulaştırır¹⁸⁸.

Kur'an'ın kalplerdeki ışığı, gözlerdeki nûrun ziyası gibidir¹⁸⁹. Kur'an, delillerinin kuvvetli ve düzgün, kelâmının da gayet belâgatli oluşu nedeniyle istenen mânâyı en güzel şekilde vuzuha kavuşturması bakımından da nûra benzer. Bu sebeple ona nûr denmiştir¹⁹⁰.

O halde Kur'an, aydınlatıcı şualarıyla eşyanın hakikatini aydınlatıp ortaya çıkaran bir nûrdur. Dolayısıyla o öyle bir meşaledir ki, içte ve dışta, ruhta ve hayatta hak ile bâtil yolların ayrılış noktasını gösterir. Öncelikle insanın ruhu, Kur'an'ın nûru ile aydınlanır; sonra gerek o kişinin şahsiyetinde ve şahsî hayatında gerekse içtımâî faaliyetlerinde bu nûrun izleri açıkça görülmeye başlar. Karanlıklar yerini aydınlıklara terketmek durumunda kalır da hakikatler bedihî bir şekilde tecellî eder. Binaenaleyh şunu söylemek mümkündür ki, ruhuyla Kur'an'ın havasını teneffüs eden, düşünce sistemini, değer ve ölçüler manzumesini Kur'an'dan alan fertler ve cemiyetler, meselelerin karşısında bocalamaz, her hususta bir kolaylık ve bir açıklık hissederler. Ruhlarında deprenen bir çok menfi duyguların tesirini kaybedip sükûnete erdiğini, yerlerinde fitrata uygun güzel, berrak ve köklü duygu ve düşüncelerin filizlendiğini ve böylece gönüllerinin huzur ve rahata kavuştuğunu müşâhede ederler¹⁹¹. İşte Kur'an, şuuruları ve basîretleri aydınlatacak Hak

¹⁸⁵ Muhammed Abduh, *el-Menâr*, VI, 99-101; Merâğî, *Tefsîr*, VI, 36-37.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 434; Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1775.

¹⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 24; Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1775; Merâğî, XXVIII, 124.

¹⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, VI, 311.

¹⁸⁹ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, III, 252.

¹⁹⁰ İbn Âşûr, *et-Tabrîr*, XXVIII, 273.

¹⁹¹ Seyyid Kutup, *Fi Zılâl*, II, (6. cüz), 51.

nûru olduğu için böyle tavsif olunmuştur. Bu sebeple ona inanmalı, gereğince amel etmeli, gösterdiği yolda, anlattığı huy ve ahlâkta çalışmalı, emirlerini tutup nehiyelerinden kaçınarak hak uğrunda güzel işler yapmalıdır.

D. TEVRAT VE İNCİL

1. Tevrat

“Biz, içinde doğruya rehberlik ve nûr olduğu halde Terat’ı indirdik”¹⁹² ve “... De ki: Öyle ise Mûsâ’nın insanlara bir nûr ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?...”¹⁹³ âyetlerinde Tevrat’ın hem kendisi hem de içindeki bütün âyetler nûr olarak nitelenmiştir.

2. İncil

“... Ve ona (İsâ’ya), içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunan, önündeki Tevrat’ı tasdik eden, sakınanları bir hidâyet ve öğüt olmak üzere İncil’i verdik”¹⁹⁴ âyetinde de İncil’in içindeki âyetler nûr olarak tavsif edilmiştir.

Tevrat ve İncil, Allah Teâlâ’nın, beşeriyet hayatını tanzim etmek ve ona yön vermek için indirmiş olduğu ilâhî kitapların, özellikle bunlar arasında yer alan dört büyük kitabın ikisini teşkil ederler. Bizler mü’minler olarak Allah’ın indirdiği bütün hak kitaplara imanla mükellefiz. Bu sebeple Tevrat’ın da, İncil’in de Allah’tan geldiğine ve tahrif edilmeden önceki halleriyle Allah kelâmı olduğuna can ü gönülden inanırız. Kur’ân-ı Kerîm, bizim için hangi anlamı ifade ediyorsa, o kitapların da, indikleri toplumlar için aynı anlamı ifade ettiklerinde hiçbir kuşkuumuz yoktur. Bu sebeple Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’i tavsif ettiği vasıflarla, o kitapları da tavsif etmiştir. Meselâ Kur’ân-ı Kerîm’e “nûr” dediği gibi, onları da nûr vasfıyla sıfatlamıştır. Dolayısıyla Kur’ân’ın nûr olması hangi mânâları ihtiva ediyorsa, bu kitapların nûr olması da aynı mânâları ifade etmektedir. Yalnız şu kadarını söylemek gerekir ki, Kur’ân-ı Kerîm’in beyanlarından da açıkça anladığımız gibi, Tevrat ve İncil, vahyolundukları peygamberlerin vefatlarından sonra tabileri tarafından tahrif edilmişlerdir. Daha açıkçası, Hz. Mûsâ’nın (a.s) vefatından sonra yahudiler; Hz. İsâ’nın (a.s) vefatından sonra da hıristiyanlar, kendilerine inmiş bu ilâhî emanetlere gerektiği şekilde sahip çıkamamışlar, hatta çeşitli

¹⁹² el-Mâide 5/44.

¹⁹³ el-Enâm 6/91.

¹⁹⁴ el-Mâide 5/46.

sosyal, siyasi ve ekonomik nedenlerle bu kitapları tahrif etmişlerdir¹⁹⁵ ki bu, müstakillen incelenmesi gereken bir konudur. Dolayısıyla bugün elimizde mevcut olan Tevrat ve İncil'in tümüne Allah kelâmı demek ve Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr olan vasıflarını muhafaza ettiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir. Onların "nûr" olmalarını da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

E. HİDÂYET, İMAN, İSLÂM

Kur'ân-ı Kerîm'in pekçok âyetinde şirk, nifak ve küfür "zulümât" olarak nitelendiği gibi buna mukabil hidâyet, iman ve İslâm da nûr olarak nitelenmiştir. Aslında Allah'ın insanoğlunun gözü önüne diktiği delillerin, onlara indirdiği ilâhî kitapların, âyet ve beyyinelerin, nübüvvetin, özellikle Kur'ânın ve Peygamberimiz'in nûr olarak tavsif edilmesi de bu anlamda kabul edilebilir. Bununla birlikte genellikle şu âyetlerde geçen nûr kavramından hidâyet, iman ve İslâm kastedilmiştir:

"Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa (nûra) çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâgûttur, onları aydınlıktan (nûrdan) alıp karanlığa götürür"¹⁹⁶.

"(O nûr olan Peygamber ve Kitap,) rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa (nûra) çıkarır, dosdoğru bir yola iletir"¹⁹⁷.

"Allah'ın nûrunu (İslâm'ı, imanı) ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlamaktan asla vazgeçmez"¹⁹⁸.

"Elif. Lâm. Râ. (Bu Kur'ân), Rableri'nin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sâna indirdiğimiz bir kitaptır"¹⁹⁹.

"Andolsun ki Mûsâ'yı da kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar... diye mucizelerimizle gönderdik"²⁰⁰.

¹⁹⁵ Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğini ifade eden âyetlerin bir kısmı için bk. el-Bakara 2/75, 79; Âl-i İmrân 3/78; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/257.

¹⁹⁷ el-Mâide 5/16.

¹⁹⁸ et-Tevbe 9/32. Benzeri bir âyet için bk. es-Saff 61/8.

¹⁹⁹ İbrahim 14/1.

²⁰⁰ İbrahim 14/5. Konu ile ilgili diğer âyetler için bk. el-Enâm 6/122; en-Nûr 24/40; el-Ahzâb 33/43; ez-Zümer 39/22; el-Hadîd 57/9, 28; et-Talâk 65/11.

Bu ve buna benzer âyet-i kerîmeleri ele alıp incelediğimizde şu gerçek karşımıza çıkar; Kur'an-ı Kerim, küfrü ve onun safında yer alan bütün düşünce ve davranışları karanlık olarak nitelediği gibi, iman ve onun safında yer alan bütün düşünce ve davranışları da aydınlık olarak tavsif etmektedir. Hz. Peygamber de (s.a) dünyada yapılan zulüm ve haksızlıkların, kıyamet günü karanlıklar şeklinde tezâhür edeceğini belirterek, bütün kötülüklerin karanlığa mensub ve ondan ibaret olduğunun sadece bir örneğini vermişlerdir. Dolayısıyla küfür, şirk ve günahlar zulümâtı teşkil ettiği gibi, hidâyet, iman ve İslâm da nûru teşkil etmektedirler. İşte âyetlerin verdiği mesajdan da rahatlıkla anlaşılabilir ki peygamberlerin gönderilmesinin, onlara kitapların indirilmesinin ve onlar eliyle birtakım mucizelerin izhar edilmesinin asıl hedefi, insanları küfür, şirk ve bunlara bağlı olan düşünce ve fiil karanlıklarından, iman, hidâyet ve İslâm aydınlığına çıkarmaktır. Şu kadar var ki, Allah ancak dilediği kimseleri nûruna erîştirir²⁰¹; Allah'ın kendisine nûr vermediği kimsenin ise aydınlıktan bir nasibi yoktur²⁰². Bu nokta ise kaderle alâkalı bir sır olup, mâhiyetini beşer akıl ve idrakiyle kavramak zor gözük-mektedir.

E. AY IŞIĞI

Kur'an-ı Kerim'de ay ışığına da nûr denmiştir. İlgili âyetlerde "O (Allah) ki güneşi bir ışık (ziya) ayı da bir nûr kılmıştır"²⁰³, "(Allah) onların (o yedi göğün) içinde ayı bir nûr kılmış, güneşi de bir çerağ yapmıştır"²⁰⁴ ve "Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nûrlu bir ay (kameran münîran) var eden Allah, pek yücedir"²⁰⁵ buyurulmaktadır.

Âyet-i kerîmede güneşin ziya, ayın ise nûr olduğu belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de güneşe "sirâc"²⁰⁶, "vehhâc"²⁰⁷ ve bu âyette olduğu gibi "ziya" denildiği halde ay hep nûr olarak tavsif olunmuştur. Buradan hareketle ay ile güneşin ışığı arasında bir farkın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ziya ile nûr kavramları arasındaki örtüşen ve ayrışan mânâları şöyle ifade edebiliriz: Her iki kavram da karanlığın karşıtı olan aydınlığı ifade ederler. Fakat bu aydınlığın da şiddetine göre birtakım dereceleri vardır. Bunların

²⁰¹ en-Nûr 24/35.

²⁰² en-Nûr 24/40.

²⁰³ Yûnus 10/5.

²⁰⁴ Nûh 71/16.

²⁰⁵ el-Furkân 25/61.

²⁰⁶ Nûh 71/16.

²⁰⁷ en-Nebe' 78/13.

hepsine nûr denebilir. Fakat nûr ziyadan daha geniş kapsamlı, ziya da nûrdan daha belirgin ve kuvvetlidir²⁰⁸. *Keşşâf*'ta "ziyanın nûrdan daha kuvvetli olduğu" belirtilmiştir²⁰⁹. Ziyada aşırı bir parlaklık, belli bir parılda, kuvvetli bir yayılma ve şiddet vardır. Ziyada ayrıca göz kamaştırma, ısı ve yakıcılık vasıfları da vardır. Nûrda ise mutlak olarak karanlığa karşılık olan yumuşak bir yayılma, sükûn ve huzuru andıran bir safâ ve letâfet söz konusudur. Nûrun, ziyanın şuâsı ve karanlığı aydınlatan şulesi olduğu da söylenmiştir²¹⁰

Ziya bizzat olan, nûr araz yoluyla olan için de kullanılmıştır. Artık bilinen bir ilmî gerçektir ki güneş alev alev yanan bir enerji ve ışık kaynağı olduğu halde ay bir ışık yansıtıcısıdır. Sirâc, ışığı kendi ateşinden doğan kandildir. Bunun verdiği ışığa ziya denir. Bunun ışığı olan ziya, kaynağı kendisinden oluşmaktadır. Güneşin ışığı, hidrojeni helyuma dönüştüren, zincirleme nükleer patlamalardan oluşmaktadır. Güneş, her an sayısız atom bombalarının patladığı bir kaynaktır ki bu patlamalardan kendisine tabi yıldızlara korkunç enerji ve ışık gitmektedir. Güneşin kendinden olan enerjisi, kendi sisteminin hayat kaynağıdır. İşte güneşin kendinden olan ışığı ziya tabiriyle ifade edilmiştir²¹¹. "Gecenin âyetini sildik, yerine gündüzün âyetini (güneşi) aydınlatıcı kıldık"²¹² âyetinin de bildirdiği üzere ay sönmüş, soğumuş, kabuk bağlamış bir gezegendir. Kendisi ışık kaynağı olmayıp, ancak güneşten aldığı ışığı yansıtır. İşte aydan yansıyan bu ışığa da nûr denmiştir.

²⁰⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 508.

²⁰⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 225.

²¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2673. *İslâm Ansiklopedisi*'ne (İA) "Nûr" maddesini yazan Willy Hartner, nûru, ziyânın müteradifi olarak almakta; Yûnus sûresinin 5. âyetinde güneşe ziya, aya ise nûr denilmesi bunun neticesi olarak da güneş gibi bizâtihi parlak olan cisimlerin ışığı için ziya kelimesinin, ay gibi bizâtihi parlak olmayan cisimler tarafından gönderilen ışık için nûr kelimesinin kullanılmasının, Hz. Peygamber zamanındaki Arapların tabiat hakkındaki çok iptidai bilgilerine dayandığını ve doğru olmadığını söylemektedir. (*İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, IX, 352). Anlaşılan bu müellif, Kur'an'ı Allah kelâmı olarak değil de, Hz. Peygamber'in sözü olarak algılamakta, dolayısıyla onun da dönemindeki ilmî seviyeye göre ifadede bulunduğunu anlatmak istemektedir. Halbuki Kur'an Allah kelâmıdır ve bu âyette de güneşe ziya, aya ise nûr denilmesinin hârikulâde incelikleri gelişen ilim ve teknoloji ile daha çok temayüz etmektedir.

²¹¹ Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IV, 204.

²¹² el-İsrâ 17/12.

F. GÜNDÜZ AYDINLIĞI

Kur'an-ı Kerim'de gündüzün aydınlığı da "nûr" olarak isimlendirilmiştir. İlgili âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır:

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (Bunca âyet ve edilleden) sonra (bunları veya bunlardan bir kısmını) hâlâ Rableriyle denk tutuyorlar"²¹³.

Âyet-i kerîmede geçen "zulümât" ve "nûr"dan maksadın ne olduğu hususunda müfessirlerin farklı yorumları olmuştur:

Süddî'ye göre zulümâtтан maksat gece karanlığı, nûrdan maksat ise gündüz aydınlığıdır. Taberî de âyeti, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan; geceyi kâraltıp gündüzü aydınlatan Allah'a mahsustur." şeklinde tefsir ederek bu görüşü tercih etmiştir²¹⁴. Fâhreddin er-Râzî de, "Bunlardan murad, maddî göz ile görülüp idrak edilen gece karanlığı ve gündüz aydınlığıdır. Bu lafızların hakiki olarak bu mânâlarda kullanılışları da bu yorumu desteklemektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında, âyette karanlık ve aydınlığın, gökler ve yer ile birlikte zikredilmiş olması da, bunlardan ancak maddî olan karanlık ve aydınlık mânâlarının anlaşılmasına yardımcı olur" diyerek buradaki zulümâtın gece karanlığı, nûrun ise gündüz aydınlığı mânâsına alınmasının daha uygun olacağını belirtmiştir²¹⁵.

Bununla beraber buradaki zulümâtтан maksadın şirk, nifak ve küfür karanlığı; nûrdan maksadın da İslâm'ın, imanın, nübüvvetin ve yakînin nûru olduğu söylenmiş; Hasan Basrî'nin, "Allah bu âyetle küfür ve imanı kastetmiştir" dediği de nakledilmiştir²¹⁶. Şu kadar var ki, zulümât ve nûrun, burada sözkonusu edilen mânâlara daha açıkça delâlet ettikleri diğer bir kısım âyetler vardır²¹⁷. Dolayısıyla şu an yorumu sadedinde olduğumuz En'âm sûresi 1. âyette zikredilen zulümât ve nûr lafızlarından bu tür mecazî anlamları kastetmek ikinci derecede bir kıymet ifade eder kanaatindeyiz.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, Kur'an-ı Kerim'de kullanıldığı her yerde "zulümât" çoğul, "nûr" tekil halde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu âyette de böyle kullanılmışlardır. Bir kısım müfessirler, bu kullanımın ifade ettiği incelikler üzerinde fikir beyan ederek, zulmetin çokluk, şirk ve ayrılık ile alâkadar bulunmasından dolayı bunda vahdâniyyet ve tekliğin çoklukta kay-

²¹³ el-Enâm 6/1.

²¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 92.

²¹⁵ Fâhreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XII, 150-151.

²¹⁶ Fâhreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 150-151.

²¹⁷ Örnek olarak bk. el-Bakara 2/257; İbrahim 14/1; et-Talâk 65/11.

bolmasına; nûr ise tevhidle alâkadar olduğundan bunda çokluğun vahdette kaybolmasına bir işaret ve tenbih bulunduğunu kaydetmişlerdir²¹⁸. Ayrıca “nûr”un daha şerefli olması sebebiyle tekil getirildiği de ileri sürülen görüşler arasında yer almaktadır²¹⁹ ki, her iki farklı yoruma göre de temel düşünce olarak “zulümât”ın menfiligi, “nûr”un ise müsbetliği ortaya konmaktadır. Fakat şunu ilâve edelim ki, bu menfilik ve müsbetlik, bu iki kavramdan mecazî olarak kastedilen şirk ve tevhid veya küfür ve iman anlamlarına göre olmalıdır. Yoksa zulümâtı maddî karanlık olarak yorumladığımızda mutlak bir menfilik ve müsbetlikten söz etmek doğru olmaz. Zira her gece bizleri bürüyen ve gecenin alâmet-i fârikası olan maddî karanlığın, canlıların hayatı ve diğer pekçok açıdan nice fayda ve hikmetinin bulunduğu açıktır. Dolayısıyla bu âyette zulümâtın çoğul nûrun ise tekil kullanımına daha farklı bir izah getirilmelidir. Bu izahı, belâgat ve mânâ açısından olmak üzere iki madde halinde yapabiliriz. Belâgat açısından, âyette “zulümât”, önce geçen “semâvât” lafzına; “nûr” da “arz” lafzına tetabuk etmekte ve her açıdan güzel bir uyum oluşmaktadır. Mânâ açısından ise, nihâî olarak karanlığın nûrdan çok ve teferruatlı olduğuna istinâden böyle olduğu söylenebilir.

Ayet-i kerîme, “bir de kâfirler kalkıp rablerine başka şeyleri denk tutarlar” şeklinde, tevhidi emreden ve şirki nefyeden bir hâtîme ile son bulmaktadır. Bu ifade o kimselerin, Allah’ın yarattığı olan şeyleri; gökleri yerleri veya bunların içinde bulunan güneş, ay, yıldız vs. gibi cisimleri, karanlığı, aydınlığı rablerine denk tutarak şirke düştüklerini anlatmaktadır. Oysa Allah Teâlâ, aynı âyetin ilk kısmında bütün bunların kendi yarattığı mahlûklar olduğunu, yaratılmış olanların ise “Yaratıcı” ile denk tutulamayacağını haber vermektedir.

Göklerin ve yerin, özellikle zulümât ve nûrun Allah’ın yarattığı varlıklardan ibaret olduğu dile getirilen bu âyet-i kerîme; bir şer ilâhı edinip ismine Ehremen diyerek karanlığa tapan, bir de hayır ilâhı edinip ismine Yezdan diyerek nûra (aydınlığa) tapan Manîcilerin bu düşünce va davranışlarının gerçeğe asla uygun olmadığını kesin bir dille bildirmektedir.

G. GÖZ IŞIĞI

Kur’ân-ı Kerîm’de, “O (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse gibidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen

²¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1867.

²¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 234.

onların nûrlarını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler"²²⁰ âyetinde göz ışığı da "nûr" diye isimlendirilmiştir.

Âyette geçen "zehebellâhu bi-nûrihim" ifadesindeki "bi-nûrihim" (onların nûrları)ndan maksadın, göz nûrları olması da muhtemeldir. Elmalılı konu ile ilgili olarak: "Allah, o kimselerin bütün ışıklarını, daha doğrusu göz nûrlarını alıvermiş de onları karanlıkta bırakmış ne aydınlık, ne bir şey, hiçbir şey görmez olmuşlardır. Ateş mi sönmüştü? Bir hayli müfessir öyle izah etmişler. Fakat ateş sönmeden aydınlık devam ederken Allah onların göreceği göz nûrlarını alıvermiş olması daha zâhir ve daha bedîdir"²²¹ yorumunu yapar. Bu yoruma göre gözün görme hissine Kur'ân dilinde nûr tesmiye olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

F. AHİRETTE MÜ'MİNLERİN ÖNÜNDEN VE SAĞINDAN KOŞAN NÛR

Kur'ân-ı Kerîm, kıyamet günü mü'minlerin önlerinde ve sağlarında kendileriyle beraber koşan nûrlarından haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır:

"O günde erkek ve kadın mü'minleri, nûrları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. (Melekler onlara:) Bu gün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir (diyecekler). İşte bu, büyük murada ermenin tâ kendisidir"²²², "Ey iman edenler, bir tevbe-i nasûh ile Allah'a tevbe edin. Olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi affeder ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün (âhret günü) Allah, peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rûsvay etmeyecek. Nûrları önlerinde ve sağlarında koşacak. Diyecekler ki: Ey Rabbimiz, nûrumuzu tamamla, bizi bağışla. Şüphesiz ki sen, herşeye hakkıyla kadirsin"²²³.

O gün mü'minlerin önlerinden ve sağlarından koşacak olan nûr hakkında İbn Mes'ûd (r.a) şu açıklamayı yapar: Onlara amellerine göre nûr verilir ve sıratı geçerler. İçlerinden kimisinin nûru dağ gibi, kimisinin nûru hurma gibidir, kimisinin nûru ayakta duran bir adam gibidir. Nûrları en az olanı ise nûru başparmağının ucunda olanıdır ki bir yanar bir söner"²²⁴.

Ebû Zer ve Ebû Derdâ'dan (r.a) rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Peygamberimiz (s.a): "Ben kıyamet günü secdeye izin verileceklerin birincisi-

²²⁰ el-Bakara 2/17.

²²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 246.

²²² el-Hadîd, 57/12.

²²³ et-Tahrîm 66/8.

²²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVII, 128; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 41.

yim, izin verilip de başını kaldıracakların da birincisiyim. Başımı kaldırıp önüme, arkama, sağuma ve soluma bakarım, bakınca bütün ümmetlerin arasında ümmetimi tanırım” buyurmuş; yâ Resûlellah! Nuh’dan (a.s) ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırsın diye sorulduğunda da: “Onları abdestin tesiriyle alınları, elleri ve ayaklarının parıldamasıyla tanırım. Bu durum başka ümmetlerde yoktur. Kitapları sağ taraflarından verilir, onunla tanırım, yüzlerinde secde izlerinden işaretleri vardır, onunla tanırım. Önlerinden, sağ ve sol taraflarından koşan nûrlarıyla tanırım”²²⁵ şeklinde karşılık vermiştir.

Bu hadîs-i şerif ve âyet hakkındaki İbn Mes‘ûd’un (r.a) yorumu, âhîret günü mü’minlere verilecek bu nûrun ışık mânâsında olduğunu ve herkes karanlıklar içinde iken, mü’minlerin bu nûr sayesinde önlerini göreberek yürüyüp sıratı geçeceklerini bildirmektedir.

Dahhâk, “sağlarından” ifadesini, mü’minlere sağlarından verilen kitaplarıyla tefsir etmiş, buna “Kimin kitabı sağından verilirse”²²⁶ âyetini delil olarak getirmiş; mü’minlerin “nûrları”ndan maksadın ise onların hidâyetleri olduğunu belirtmiştir. Taberî, Dahhâk’ın bu görüşünü tercih ederek, mü’minlerin o gün ışıktan mahrum kalmayacaklarını belirttikten sonra sadece ön ve sağ cihetin zikredilmesi sebebiyle burada zikredilen “nûr”un “ışık” anlamında olmasının mümkün olamayacağını söylemektedir. Zira o gün mü’minlere verilecek ışık, onların bütün yönlerini aydınlatacaktır. Allah Teâlâ’nın sol ve arka tarafı zikretmeksizin bu nûrun sadece ön ve sağda koşacağını bildirmesi, bunun ışıktan başka bir şey olmasını gerektirir. Buna göre mânâ şöyle olur: O gün mü’min erkek ve kadınların iman ve salih amellerinin sevabı önlerinden koşacak, sağlarından da amel defterleri uçacaktır²²⁷. Zemahşerî de “nûr”dan maksadın amel defterleri olduğu düşüncesiyle “önlerinden ve sağlarından” ifadesinin kullanılış sebebini şöyle açıklar: Çünkü saidlere amel defterleri bu iki yönden verilir. Şakilere ise sollarından ve arkalarından verilir. İki yönde bulunan nûr, mü’minler için bir alâmet kılınmıştır. Zira onlar ancak hasenatları sayesinde said olmuşlar ve bembeyaz olan amel defterleri sayesinde felâha ermişlerdir. Cennete girmek üzere koşarak sıratı geçerlerken bu nûr, onlarla beraber yanlarından ve önlerinden koşar²²⁸.

²²⁵ Buhârî, “Vudû”, 3; Müslim, “Tahâre”, 34, 39; Tirmizî, “Cuma”, 74; Nesâî, “Tahâret”, 109; İbn Mâce, “Tahâret”, 6; *el-Muvatta’*, “Tahâret”, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 282, 296...

²²⁶ el-İnşikâk 84/7.

²²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXVII, 128.

²²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 63.

Bu nûr, dünyada iken Allah'ı tanımaktan kaynaklanan marifet nûru da olabilir. Buna göre kıyamet günündeki nûrların miktarı, dünyadaki marifetullah ölçüsünde olacaktır. Veya bu nûr ile cennetin yolunu gösterme mânâsı kastedilmiştir²²⁹.

Kıyamet günü mü'minlerin, "Ey Rabbimiz, nûrumuzu tamamla" demelerinin mânâsına gelince, İbn Abbas'tan gelen bir bilgiye göre, onlar bu sözü, münafıkların nûrları söndürüldüğünde korktuklarından ötürü diyeceklerdir²³⁰. Hasan-ı Basrî ise, Allah Teâlâ onların nûrlarını tamamlamıştır. Fakat Allah'ın huzuruna iyice yaklaşmak arzusuyla böyle dua edeceklerdir²³¹, açıklamasını yapar. Bir görüşe göre de, cennete doğru yarışı önde götürülenler (sabikûn) sıratı şimşek gibi geçecekler. Bir kısım mü'minler rüzgar gibi geçerlerken bir kısmı da emekleyerek-yüzüstüne sürünerek geçerler. İşte "Ey Rabbimiz, nûrumuzu tamamla" diyenler bu iki kısımdır²³².

Hasılı âhirette mü'minlerin önlerinden ve sağlarından koşan nûrla ilgili olarak iki temel yorum mülâhaza olunmuştur. Biri, kelimenin zâhirinden anlaşılabilir bildiğimiz karanlığı aydınlatan nûr olmasıdır. Bu nûr, mahşer gününün karanlığında mü'minlere derecelerine göre mülâzemet edecek, önlerini aydınlatarak sıratı geçip cennete ulaşmalarına vesile ve yardımcı olacaktır. Diğeri ise bundan maksadın, kulların dünyada yapıp ettiklerinin tamıtamına kayıtlı bulunduğu amel defterleri olduğuna yönelik ifade edilen görüştür. Âyet-i kerîmeden, her iki anlamın çıkarılmasının mümkün olduğunu kabul etmekle beraber, özellikle Hadîd sûresinin 12. âyetinde âhirette mü'minlerin önlerinden ve sağlarından koşacak olan nûrdan bahsedildikten sonra 13. âyette münafıkların mü'minlere: "Bizi bekleyin, nûrunuzdan bir parça ışık alalım." diyecek olmalarından hareketle, burada sözkonusu edilen nûrdan maksadın, karanlığı aydınlatan nûr olduğunu belirten görüşün tercih edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira nûrdan bir parça alınıp ondan istifade ile yürünebilir; fakat "amel defterlerinden" bir parça nasıl alınabilir? Özellikle bunu ifade için "iktibas" fiilinin kullanılması da, göz önünde bulundurulması gereken bir başka önemli unsurdur.

²²⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 222.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVIII, 108.

²³¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 48.

²³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 130.

SONUÇ

Bu çalışmamız neticesinde nûr kavramının, Kur'an terminolojisinde önemli bir yer tutan ve bu sebeple müstakil bir şekilde ele alınıp incelenmesi gerekli olan bir mefhum olduğu anlaşılmış dolayısıyla konu, imkân ölçüsünde bütün detaylarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Terim olarak nûr, karanlığı ortadan kaldıran ışığın bir yansıması olarak kendisi bizzat zâhir olup başka şeyleri de ortaya çıkaran, böylelikle onların görülmelerini sağlayan pek ince ve latif bir unsur şeklinde ifade edilebilir. Genel bir bakışla dünyevî ve uhrevî olarak iki kısma ayrılması mümkün görülen nûrun; güneş, ay ve yıldızlar gibi ışık veren varlıklardan yansıyıp baş gözüyle görülen, bir de akıl, Kur'an ve Peygamber gibi manevî varlıklardan yansıyıp basîret gözüyle müşâhede edilen çeşitleri onun dünyevî kısmını oluştururken, âhirette mü'minlerin önlerinden ve sağlarından yürüyecek olan nûr da onun uhrevî kısmını teşkil eder.

Nûrun da kendi içinde dereceleri bulunup, eşyayı gözlere gösterdiği halde kendisi bizzat onu göremeyen güneş vb. cisimlerin nûru, keyfiyetinin zayıflığı bakımından ilk sırayı alırken, eşyayı gözlere gösterdiği gibi onu kendisi de gören göz nûru ikinci sırayı; cehâlet karanlığında gizlenmiş düşünceye dayalı şeyleri basîretlere gösteren, kendisi de bunları görüp idrak eden akıl nûru üçüncü sırayı; yokluk deryasında gizlenmiş mülke ve melekûte ait şeyleri yoktan var eden, bunları gözlere ve basîretlere gösterdiği gibi kendisi de onları yoklukta iken gördüğü gibi varlıkta iken de gören Hak Teâlâ'nın nûru ise keyfiyet bakımında en mükemmel durumu teşkil eden dördüncü sırayı alır.

Kur'an-ı Kerim'de nûr olarak isimlendirilen bir kısım varlıklar vardır ki, bunlar içinde ilk sırayı şüphesiz Allah Teâlâ almaktadır. Özellikle Nûr sûresinin 35. âyeti ve konuyla ilgili bir kısım hadîs-i şerifler "Nûr"un, Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden birini teşkil ettiğini bildirmektedir. Şu kadar var ki, âyette Allah'ın, göklerin ve yerin nûru olduğu zikredildiğinden, bunun hangi anlamlara gelebileceği hususunda alimler tarafından farklı yorumlar ileri sürülmüştür. Bu yorumları incelediğimizde, konuyla alakalı birbirleriyle çatışan iki mühim fikir göze çarpmaktadır. Bunların birincisi Gazâlî'nin öncülüğünü yaptığı "Allah'ın mutlak nûr olduğu" fikri, ikincisi ise En'âm sûresinin 1. âyetinden hareketle "Allah'ın nûr olmayıp, nûrun câili (yaratıcısı) olduğu" fikridir ki, biz, bu fikirleri tamamen reddetmemekle beraber, nûrun, Allah Teâlâ'nın Esmâ-i hüsnâ'sından biri olduğu ve kâinattaki maddî ve manevî bütün nûrun kaynağını Allah Teâlâ'nın bu ism-i şerifinin teşkil ettiği kanaatini taşımaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm Peygamberimiz Hz. Muhammed'i de (s.a) "nûr" olarak, "sirâc-ı münîr" (aydınlatıcı kandil) olarak tavsif etmektedir. Resûlullah (s.a), Allah katından getirmiş olduğu nûrla cehâlet, küfür, şirk ve her türlü karanlıkları dağıtıp şüpheleri silerek insanlara Allah'a giden yolu aydınlatması gibi sebeplerle nûr olarak takdim olunmuştur. O öyle bir aydınlatıcı kandildir ki, ashâb-ı kirâmdan itibaren kıyâmete kadar gelecek bütün mü'minler, gönül kandillerini O'nun nûruyla tutuşturacaklardır.

Basîret nûru, göz nûrundan daha kuvvetli olduğundan, basîrete gerçekleri gösteren nûrun, göze eşyayı gösteren nûrdan daha üstün olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi eşyayı gözlerle güneş vb. cisimlerin nûru gösterdiği gibi, basîretlere hakikatleri de Kur'ân ve Peygamber gibi ilâhî nûrlar göstermektedir. Dolayısıyla Resûlullah (s.a)'ın nûru, güneşin nûrundan daha üstün olmaktadır. Bu sebeple Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de güneşi sadece "sirâc" olarak, Peygamber Efendimizi ise "sirâc-ı münîr" olarak isimlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, bizzat kendisini de nûr ve münîr olarak isimlendirir ki, iman nûrunun kalplere girmesine vesile olması, i'câzı sebebiyle Allah katından geldiğini ispatlamada başka bir şeye ihtiyaç duymaması, hakkın haklılığını ve bâtılın bâtıllığını, helâl ve haramları açıklamak suretiyle insanları küfrün karanlığından kurtarıp iman nûruna çıkarması bakımından onun nûr olduğu gerçeği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'dan geldiği halleriyle yani tahrif edilmeden önceki durumlarıyla Tevrat ve İncil'in de nûr olduğunu söylemektedir ki, kendisinin nûr olmasıyla bu ilâhî kitapların nûr olması büyük ölçüde aynı anlamı ifade etmektedir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm, bir kısım âyetlerinde küfür, şirk ve kötülükleri zulûmât: karanlıklar olarak nitelediği gibi hidâyet, iman, İslâm ve iyilikleri de nûr olarak tavsif eder. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde de ay ışığı, gündüz aydınlığı ve göz ışığı da nûr olarak takdim edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir de âhirette mü'minlerin önlerinden ve sağlarından koşan nûrdan bahsedilmektedir ki, âlimlerin bazıları bunun karanlığı aydınlatan nûr olup, mahşer günü mü'minlerin önlerini aydınlatarak cennete gitmelerine vesile olacağı fikrini ileri sürerken, bir kısım alimler de bunun mü'minlere önlerinden ve sağlarından verilecek amel defterlerinden ibaret olduğu fikrini belirtmişlerdir. Konunun işlendiği âyetlerin sibak ve siyaklarından hareketle bizde oluşan kanaat, bunun karanlığı aydınlatan nûr olması şeklindedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfesses li elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul, ts.
 el-ACLÜNÎ, İsmail b. Muhammed, *Kesfu'l-hafâ*, Beyrut, 1352.
- ADIVAR, Abdulhak Adnan, "İşrâkiyyûn", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, V/2, 1230-1232.
- AHMED b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992.
- el-ALÛSÎ, Şehâbeddin es-Seyyid Mahmud Ebû'l-Fazl, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, I-XXX, Beyrût 1985, 4. baskı.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990.
- , "Üç Müfessir Bir Tefsir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, sy. 18, 85-104
- BEYZÂVÎ, Nâsiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Mısır 1955.
- el-BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sabîh*, Leiden 1862.
- BURSEVÎ, İsmail Hakki, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1389.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh tâci'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Ahmed Abdulgafûr Attar), Kahire 1982.
- el-CÛRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ali, *Kitâbü't-ta'rifât*, Beyrut 1988.
- ÇELİK, Ömer-SÛLÛN, Murat, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, İstanbul, 1999.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, ts.
- el-EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Kahire 1385.
- el-FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, (nşr. Abdülalîm Tahavî), Kahire 1970.
- el-GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed, *Mişkâtü'l-envâr*, Mısır 1322.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-tabrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Tûnus 1984.
- İBN KESİR, İsmâil İmâdü'd-Dîn b. Ömer Ebû'l-Fazl, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-VIII, İstanbul 1984.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1992.
- İBN RÛŞD, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *el-Kesf'an menâhici'l-edille fi akâidi'l-mille*, Kahire 1910.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed, *Mecmû'u fetâvâ*, Riyad, 1381.
- el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâleddin, *Mehasinü't-te'vîl*, Mısır, 1957.
- KONUK, Ahmed Avni, *Füsûsü'l-hikem Terceme ve Şerhi*, İstanbul, 1989.
- el-KURTUBÎ, Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988.
- KUTUB, Seyyid, *Fi zilâli'l-Kur'an*, I-VIII, Beyrut, ts.
- el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, I-XXX, Mısır 1974, 5. baskı.
- MÛSLİM, İbn Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-sabîh*, Kahire 1955.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Mısır 1964.
- NURBAKÎ, Haluk, *Kur'an-ı Kerîm'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, Ankara 1998.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul 1995.
- er-RÂĞİB el-ISFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut, ts.
- er-RÂZÎ, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Tahran, ts.
- , *Esâsü't-takdîs*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sikâ), Kâhire 1986.
- RİZÂ, Muhammed Reşid, *Tefsiru'l-menâr*, Beyrut, ts.

- es-SUYÛTÎ, Abdurrahman Celâleddin, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut 1983.
- et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1978, 3. baskı.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfî istulâhâti'l-fünûn*, İstanbul 1984.
- et-TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Savra, *es-Sünen*, Kahire 1937.
- ULUTÛRK, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1994.
- WARTNER, Willy, "Nur", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûbiyyet*, İstanbul, 1987.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Beyrut 1386.
- ez-ZECCÂC, Ebu İshak İbrahim, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühû*, (nşr: Abdülcélil Abdüh Çelebi), Beyrut 1988.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, I-IV, Beyrut, ts.